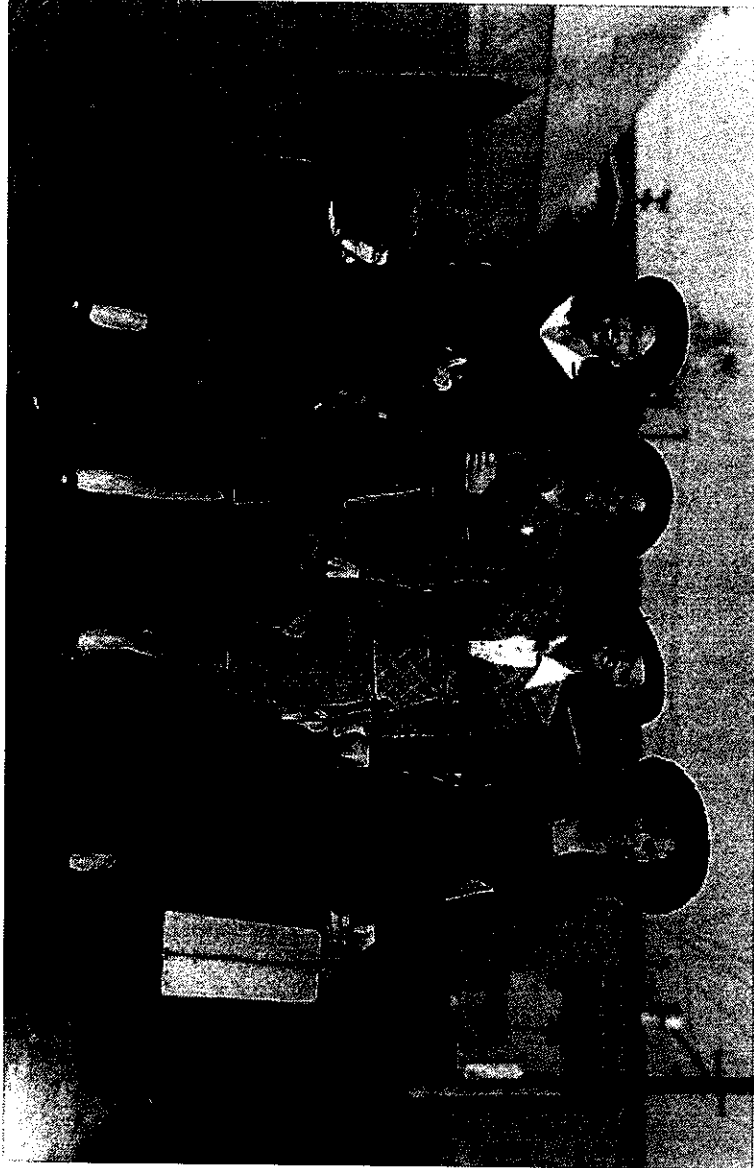

23-30 Ekim 2019

Mekan ve Kimlikler II: Kentte kadın olmak, kentte genç olmak

KAYNAR Hakan, *Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2012, s. 196-228.

YAVUZ İnci, "1980 sonrası dönemde marj dışı gündelik yaşamın düzene eklenmesi: Kadıköy Akınar Pasajı Gençliği", *Sosyolojca*, sayı:4, Temmuz-Aralık 2012, s. 219-233.

KAYNAR Hakan, Projesiz Modernleşme Cumhuriyet
İstanbul'da Bireylele Fragmanları, İstanbul Araştırmaları,
ENSAHİSİ Yay., 2011, s. 195-239.
ENESKİ HİKÂYE: KADINLAR VE ERKEKLER

Kadın-erkek ilişkilerinin karakteri, bu ilişkilerdeki değişim, ilişki biçimleri; bunların hepsi bir topluluk hakkında değer yargısına sahip olmak için kullanılabilir. Bu bilgileri sadece herhangi bir topluluğu inceleyen bir bilim adamı değil aynı zamanda gündelik hayatın aktörleri olan sokakrakı insanlar da kullanır. Yani bu ilişkilerdeki gerilim ya da rahatlama, geçmişe ya da bir topluluğa bugünden ya da dışarıdan bakanlar için değil, içeriden bakanlar için de bir şeyler söyler. İnsanların birbirleri hakkında önyargılar edinmek için kullandıkları referansların başında kadınla erkek arasındaki ilişkilerin zorluğu ya da kolaylığı vardır.

Kadın-erkek ilişkileri sadece belli bir zamanı ve mekânı paylaşanlar arasında ki önyargıları beslemez. Örneğin şehir, kırın gözünde, bu ilişkiler açısından her zaman daha rahat bir yerdir. Ancak bazı şehirler sadece kırdan değil diğer şehirlerden de farklıdır. Yine şu anı yaşayanlar geçmişle bugünü karşılaştırırken kadın-erkek ilişkilerinde bir yozlaşma görme eğilimindedir. Bir zamanı, bir mekânı ya da bir cemaati yargılamanın en kolay yolu, oradaki erkek-kadın ilişkilerinde bir "yozlaşma" saptamaktır.

Yine de şehirler, sakinlerinin birbirleri üzerindeki denetimlerini yayıflatacak kadar yoğun yerleşime açık olduklarından, başka birçok şeyde olduğu gibi, insanları kadın-erkek ilişkilerinde de daha "serbest" kılar. Bu serbestlik şehirlielerin kendi aralarında bilinçle yaratıkları bir değerler bütünü değil, kalabalığın ürünüdür. Kalabalıkta haddini aşan herhangi bir eylem, kişinin üzerinde küçük taşıra şehirlerinde olduğu gibi bir ağırlık bırakmaz. Herhangi bir hatasında bile, bu hata onun üzerine yapışarak ömrünün bir kısmı boyunca onu lekelemeyecektir. Bu serbestliğin bir sonucu da, şehirdeki erkeğin daha pervasız oluşudur.

Ancak bu pervasızlık sürekli onun lehine sonuçlar doğurmaz. Şehir, erkek için aynı zamanda sürekli bir gerilimin de kaynağıdır. Bir yanda ona sormadan bir uyarıcıyla teriklenen arzuları, diğer yanda da bireylerin bir arada yaşamalarının bir sonucu olan değer yargıları arasında sıkışır kalır. Şehrin kırdan ve geçmişten farklılaşan çehresi içinde düştüğü bu durum, onu diğerleri konusunda da sürekli şüpheye düşürür. Kadın geçmişte hiç olmadığı kadar sokakradır artık. 19. yüzyılın sonlarında, şehir mekânını değiştiren yeni misafirlerden birisi de aslında kadının sokakrakı bu varlığıdır. Daha önce, yüksek duvarların içinde saklanan kadın artık kamusal hayatın bir parçasıdır. Üstelik gitgide kendisini saklayan perdelerden de boşanır. Halıye kadın, bir varlık olarak sokakta daha sık arz-ı endam eder ve değişen giyim kültürünün sonucu olarak da kendisini daha fazla gösterir. Bütün bu değişiklikler erkeği de değişen hisler içinde bırakacaktır.

Kadının sokaktaki bu varlığı erkeği rahatsız eder. Bu rahatsızlık, kadını kamusal hayattan saklayan geçmişteki değer yarıklarının bir sonucudur aslında. Geçmişte bu değer yarıklarıyla kapılan kadının kendine çizilen sınırları aşması yasaklandığından ve aslında bu yasaklar da az çok cinselliğe dair imalar taşıdığından, kadının yeniliğe dair duyduğu her türlü talep erkek tarafından yanlış tercüme edilir. Yabancı erkeklerden korunan kadın, kalesinden kendi istegiyle çıktığında, onun kamusal alandaki varlığı bizzatı bir talep şeklinde algılanır erkek tarafından. Bu erkek rahatsızlığı kadına karşı duyulan bir rahatsızlık değildir. O kendisiyle, kendi arzularıyla mücadele etmek zorunluluğundan rahatsız olmuştur.

Sokakta Kadın

Bari'da, uzun Orta Çağ boyunca şehirli kadın için sokakta bulunmak tehlikeli bir durum değildi. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren şehirleri kalabalıkların mekânı hale getiren göçler, şehirlerin fiziki görünümünü ve yapısını değiştirdi. Coğalan şehir içi trafik daha çok at, daha çok ar ise daha çok pislik demektir. Bunun yanında şehrin eski ve yeni dükkânlarından, tabakhanelerden, mezbalardan, tutkal ve diğer fabrikalardan yükselen kokular şehir havasını dayanılmaz kılıyordu. Daha da kötüsü varlığını borçlu burjuva için şehir artık çok kalabalıktı, sokaklarda sınıf ayrımı olmadan rasgele oluşmuş bir insan yığını omuz omuza yürüyordu. Seçkin erkek ve kadınlar çoğu kez daha düşük seviyeden insanlarla karşılaşıyor, belki öselenip, itekleniyordu. Sokaktaki bu düzensizlik bir tür tereddütü ve zihin karışıklığını beraberinde getirdi. Bu karışıklığın abartılı bir anlatımı olarak sokakta fahişelerle karıştırılmış kadınların hikâyeleri gazeteciler ve yenilikçi yazarlar tarafından konu edinildi.⁵⁸⁹ Bütün bunlar kadının sokaktan çekilmeye başlamasının göstergeleriydi. Bunun bir sonucu olarak, bir erkek refakari olmadan seçkin bir kadının sokakta gezmesi istenmeyen ve onaylanmayan bir davranış biçimi oldu.⁵⁹⁰ Ancak İngiltere'de, 18. yüzyılın sonundan itibaren hızla endüstrileşen şehirleri çevreleyen fabrikalarda çalışmaya başlayan kadınlar

589 Benzeri bir hikâyeye Hüseyin Rahmi Gürpınar şöyle başlar: "Savaş yıllarında Hasibe Hanım, uğradığı güllüğe bir felaketle tuhaf bir olayın kahramanı olmuştu. Hikâyeye İstanbul'a ağzından ağza pek çabuk yayıldı." Hikâyede gıda için evdeki kişi sayısına göre verilen vesikayla fahişelere verilen vesikayı karıştıran, daha doğrusu ikincisine dair hiçbir bilgisi olmayan yaşlı bir kadının zührevi hastalıklar hastanesinde "vesika almak" için yaptığı komik mücadele anlatılır. En sonunda muayene masasında buradaki vesikanın ne olduğunu anlayan Hasibe Hanım, bir çok defa anlattığı bu anısını gülerек anlatırken sonra: "Bir kadın için her zaman tehlike var. Tanrım kazasından esirgesin" diye şükreder. Bkz., Hüseyin Rahmi Gürpınar, *İki Hüdâğün Seyahati*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 71-78.

590 Elizabeth Wilson, *The Sphinx in the City*, Virago Press, London, 1991, s. 30.

için durum çok daha farklıydı. Sokakta görünüp, başka bir sınıftan erkekle rasgele karşılaşmak bir yana, bazı durumlarda kadınlı erkekli grupların hep beraber yoksulluktan aynı odada üst üste uydukları görülmüyordu.⁵⁹¹ İngiltere'de şehir planlanmasının 19. yüzyıldaki gelişimini, bu istenmeyen karşılaşmalar kadar; işçi sınıfının içinde bulunduğu durumdan doğan toplumsal roller de etkiledi.

Kalabalıkların şehre getirdiği önemli sorunlardan biri ahlakıydı. 1830'lu ve 40'lı yıllarda İngilizler, Protestanlığın şedit yanından ilham alarak fahişeliğe karşı sert kampanyalar düzenlemeye başladılar. İşçi sınıfı kadınlarının orta sınıf erkeklerce kullanıldığına dair popüler içermeyi bu kampanyalar üretti. Bunu toplumsal bir mesele kabul edenler, yazılarında, Londra sokaklarında müstehcen evlerden birine rastlanmadan gezilemeyeceğini yazıyorlardı. Evangelist bir genç anlarında, şehrin kadınlarıyla her adım başında bir karşılaşma yaşamadan yürüyemediğini ve yol boyunca, ergenlikten olgunluğa, her adımda bin bir baştan çirkarmaya maruz kaldığını söylemektedir. Öte yandan kadınlar da aynı tür baştan çirkarmayla karşılaşıyor; ama onların bir kez "düşünce", düzeyi artan bir aşağılanma ile karşılaşıp erken ve trajik bir ölüme doğru gidecekleri düşünülüyordu. Evgelistlerin erkisinde kalmış ahlakçı değerlendirmelerden tamamen ayrılan görüşü açısıyla fizikçi William Acton 1847'de yaptığı çalışmada, bu görüşe karşı fahişeliğin İngiltere'de sanılanın aksine daha da yaygın olduğunu söylüyordu. Hatra Acton, işçi sınıfındaki her kadının bu tür bir süreçten geçtiğini ve fahişeliğin sürekli bir meslek olmadığını düşünüyordu. Ona göre fahişeliği kaçınılmaz kılan şehrin koşullarıydı. Onlara sokak kıızı denmesi de, fahişelerin bütün diğer kadınlardan daha çok sokaklarda olmasından dolayı bir tesadüf değildi. İşçi sınıfının kadınlarına sokak, orta sınıf kadınlarına ise Londra'nın hemen hemen her yerini kaplayan bahçeli evlerinde işten dönen kocalarını beklemek uygun görülüyordu.⁵⁹² Sonuçta İngiltere'de, şehirdaki kadınlar çoğu kez bir tür tanzim ve sürgün konusu oldu. Kadının çalışmaya devam etmesi düşüncesi ve kamusal alandan tamamen dışlanamayacağıının kabul edilmesiyse birlikte şehir, baştan çıkarıcılardan temizlenip güvenli bir yer haline geleceği bir planlamaya tabi tutuldu.⁵⁹³

19. yüzyılda çalışma hayatı Fransa'da da kadınlar için zordu. Erkeklerle nazaran çok daha ucuza çalışıyorlardı. İngiltere'de olduğu gibi bu işlerin çoğu dikey nakışla ilgiliydi. Bunun dışında diğer bir iş kolu tezgâhtarlık. İşçi kadınlar içinde en az kazanan ama buna karşın güzel giyinme şansına sahip olanlar

591 *Ağca*, s. 35.

592 *Ağca*, s. 38-41.

593 *Ağca*, s. 42.

tezgâhtarlık yapan genç kızlardı. Tezgâhtarların kamusal alanda giyimlerindeki bu rahatlardan dolayı burjuvazi kadınlarıyla karıştırılması, dönemin ahlakçıları kadınların şehirdeki hayatını düzenlemek konusunda harekete geçirdi. Burada da düzenlemenin ilk konusu fahişeliktir. 1816'da Paris'teki bütün fahişeler kaydedildi ve 1826'da her birine bir vesika verildi. Şehrin kendine özgü yapısı ve giyim alışkanlıklarındaki değişimlerden kaynaklanan karmaşa, devletin tehlikeli gördüklerini işaretlemesine yol açmıştı. Şehir herkesin istediği kostümlerle istediği herhangi bir role bürünebileceği bir sahne haline gelmişti.⁵⁹⁴ Londra ve Paris her ne kadar şehirde kadının görünürlüğü konusunda aynı meseleyle, fuhuş problemiyle karşılaşsa da farklı fiziki çevrelere sahipti. Paris'te orta sınıf, Londra'nın aksine müstakil evlerde değil apartmanlarda yaşıyordu. Apartmanların fiziki özellikleri de Parislileri maale bir kafe yaşantısına teşvik etti. Oysa 1789'dan önce bir kadının ahlaki yönden zayıflığını anlarmak için kafelerin çevresinde dolaştığını söylemek yeterliydi.⁵⁹⁵ Kafeye girmek karı-koca, ailenin her ferdiyi kapsayan bir sosyalleşme olduğundan, kadının sokakları varlığı Londra'dakinin aksine cinsel veya sınıfsal anlamlardan daha çabuk kuruşmuş oldu. Neticede Avrupa'nın bu iki başkentinde, 19. yüzyılda yaşanan değişimle şehirde kadının kamusal hayata katılımı, en azından başlangıçta devleti eski bir meseleyle, fahişelikle karşı karşıya getirdi. Yeni şehir hayatının zorluğu özellikle işçi sınıfından kadınları bu tür hayata itebiliyordu. Bu tür problemler bir yana, namuslu ya da değil, kadın, şehir sahnesine fahişelerin açtığı kapıdan çıkmış gibi görünmektedir.

İstanbul'da Kadın: Mesirelerden Sokaka

19. yüzyıla daha girmeden Türkiye'ye gelen ve doktorluk mesleği sayesinde bazı hanelerin haremlerine giren Fransız Olivier, yabancı olduğu bu coğrafyadaki kadın-erkek ilişkilerini anlamak ve başkalarına anlatmak için açtığı bahiste, iki cins arasındaki ilişkileri düzenleyen onca engellenmeye rağmen, hemcinsler arasındaki ilişkilere ilişkin hoşgörüyü şaşkınlıkla karşılar:

"Buna karşılık, zevk kadınlarına, fahişelere ne müsaade edilir, ne de müsamaha... Hükümet, bunlardan Müslüman olanlarını pek büyük bir şiddetle cezalandırır. Geceleri bunlardan bir kaçının sokaklarda, ötede beride yakalandığı ve diri diri çuvala konularak Sarayburnu'ndan denize atıldığı vakidir. Ama Beyoğlu sokaklarında kılık kıyafetlerinden, kadınlaşmış hal

⁵⁹⁴ *Age*, s. 49-50.

⁵⁹⁵ W. Scott Haine, *The World of the Paris Cafe: Sociability among the French Working Class, 1789-1914*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London, 1996, s. 180.

ve tavırlarından ne olduklarını, neye yaradıklarını çabucak belli eden Rum delikanlılarının müjteri beklemelerine kimse ses çıkarmaz.⁵⁹⁶

Oysa Olivier, çoğu seyahat gibi önyargılarıyla hareket ediyor ve kısmen yanılıyordu. Söylediği gibi iktidar her ne kadar fahişeliği yasaklamış olsa da, dünyanın her şehrinde olduğu gibi İstanbul'da da fahişeler vardı, ancak bunlar sokaklarda özgürce dolaşmıyorlardı. Bunların bazıları her ne kadar oturdukları mahallelerde sıradan davranışlarıyla dikkat çekmek istemeseler de komşular hangi eve ne kadar yabancının girdiğini bildiklerinden kendilerini saklayamazlardı. 16. yüzyılda fahişeler oturdukları mahallelerden toplanıp, öyle Sarayburnu'ndan denize değil hapse atılmışlar, delikanlılardan aşık olup onlarla evlenen olduysa da yine padişahın emriyle bu yeni evliler şehirden kovulmuşlardı.⁵⁹⁷ Bu tür kısıtlamalar meslek erbabını yaratıcı çözümler bulmaya itiyor, çamaşır yıkayacak karrısı olmayan bekârların bu ihtiyaçlarını karşılamak için çamaşırçı kılığına giriyorlardı.⁵⁹⁸ Fahişeler İstanbul'da, 19. yüzyıla kadar çoğunlukla bekârlarla beraber anıldılar. Ne zaman çevre halka verdikleri veya hastalık yaydıkları zannıyla bu bekârların odaları yıkılsa, buralardaki fahişeler de ortaya çıkardı.⁵⁹⁹

Öre yandan yine 19. yüzyıla kadar İstanbullu kadınlar sanıldığından daha çok erkekler tarafından görünür haldeydiler. Beyoğlu bir yana her gün onları şehre, çarşıya taşıyacak bir bahaneleri olmadığından belki içine kapalı mahallelerde yaşıyorlar, kendilerini yabancı erkeklerden sakınıyorlardı. Haliyle şehrin, kadın ve erkeğin sık sık gündelik içinde raslantıyla karşılaşmalarını söylemek zor olsa da bayram ve tatil günlerinde İstanbullularca doldurulan mesireleri, iki tarafın birini görmesini sağlayan yerlerdi. Bunların en eskisi Kâğıthane, Kanuni zamanından beri şehrin en popüler mesire alanıydı. Asıl ününe III. Ahmed döneminde kavuşacaktı. Yatağı değiştirilmiş derenin her iki yanına yapılan rıhtımlar ve her iki kıyıda inşa edilen kasırlarla köşkler, burayı bütün İstanbul için çekici bir eğlence yeri haline getirmişti.⁶⁰⁰ Musahipzade Celal'in canlandırdığı 1750'lerdeki bir Kâğıthane eğlencesi, bu tür mesire yerlerinin kadın ve erkekler için ne tür imkanlar sağladığına dair sahnelerle doludur:

596 Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*, çev. Oğuz Gökmen, Ayvıldız Maarbaası, Ankara, 1977, s. 79.

597 Ahmet Refik Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 29.

598 *A.g.e.*, s. 31.

599 Reşat Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'da Ahlak Zabıtası", *Hayat Tarih Mecmua*, 5, Haziran 1970, s. 14-15.

600 Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, s. 103.

Bayramyerinde piknik, Kağıthane (1929-30); Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu.

“Bu hây-ü huy içinde, ne maceralar cereyan ediyor, ne aşıkane va'd üvadler, ahdü peymanlar teati ediliyordu. Ne âramsuz nazendeler, ne işve eda mahbubeler, ne fetran dilbazlar, aşkleriyle sesiz sadasız neler, neler konuşuyorlardı.”

“Çeşmenin yanında bir kadın, elindeki incili çevresinin bir ucunu düğümleyip avucunda saklıyor, bu hareketiyle çeşmede arını sulamak bahanesiyle, temaşayı cemalî yâra aşkına: (Temkini unutmaz; mevkiim müsait değildir) demek istiyordu.”

“Yıldızlı mavi koçosunun içinde sakın sakın oturan güzel hanım, elindeki sarı fulyaları koparıp çemenler üzerine atıyor ve aşkına, senin için sarardım soldum, harap oldum demek istiyor. Ağaca dayanıp mahzun mahzun düşünen âşık, bu itirafına mukabil siyah tahrirli, al lileyi bir vazî sadakârane ile kolkluyor ve cananına: ‘Âreş i aşkımdan yanyorum’ demek istiyordu.”⁶⁰¹

Ancak bütün bunların yaşandığı Kağıthane’de, kadınların giyimde iyice ka-panmalarına ve sokaktan evlerin içine çekilmelerine neden olacak olayların ipucu da vardır. Musahipzade, aynı öyküde Kağıthane’ye eğlenmeye gelmiş bir anne-kızı

601 Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yağavısı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, s. 128.

geçmişte olanların bilgisiyse konuşurur. Kalabalıkta kaybertiği kızını çesmenin basında bulan endişeli anne, yaşadığı telaş nedeniyle onu azarlarken, su içerken yaşmağını sıyırmış genç kızın yüzünü gören iki yeniceri neferi de çesmenin yanına yanaşır. İki nefer aralarında az önce gördükleri dudakların güzelliğine dair “Kiraz”lı benzetmeler yapar. Bunun üzerine annenin, kulağına eğilip kızına söyledikleri, bir bakıma İstanbullu kadınların sonraki yıllarda neden evlerine kapandıklarını da açıklar: “İşitiyor musun? ... adamı omuzlayıverirler.”⁶⁰² İstanbul’un kadınlar açısından en tehlikeli olduğu zaman, gerçekten de 18. yüzyılın ortalarından başlayarak, yarımada İstanbul’unda imkânı olan herkesi Halîç’in kuzeyine kaçıran Yeniçerilerin ocaklarıyla beraber şehrin yüzünden ve tarihten silindikleri 1826’ya kadar geçen yıllardı. “Bu devirlerde küll halinde bütün zabıtra teşkilatı felce uğramış, söz ayağa düşmüş, kız oğlanlar değil, dört kaşlı delikanlılar bile sokaka çıkamaz olmuşlardı.”⁶⁰³

Kâğıthane’deki Sadabad ve diğer köşkler, bir yığın neden arasında, buradaki eğlencelerin de retiklediği söylenen Patrona Halil İsyanı’ndan sonra gözden düştü ve akabinde -I. Mahmud döneminde- üç günde tarumar edildi. Kâğıthane’nin tekrar İstanbul’ular nezdinde popüler olması yeniceriğin kaldırılmasından hemen sonra gerçekleşecekti.⁶⁰⁴ Ancak bundan sonraki yıllarda İstanbul’da mesire eğlencesi ve onun arkasında saklanan kadın-erkek piyasasını canlandıranlar, şehrin sakinleri değil Mısır’dan gelen misafirleriydi. Abbas Paşa’nın valiliği esnasında İstanbul’a göç eden Mısırlı pek çok paşa ve hanımı, şehre gelir gelmez sarın aldıkları köşk ve yalı-larda sürdürdükleri yaşam tarzlarıyla İstanbul’un bütününü etkilemişti. Misafirleri izleyen saray kadınları da onlar gibi arabalara binip mesirelere hatra şehrin kalabalık meydanlarına piyasa yapmaya indiler. Bütün bunlar olurken, Kırım Savaşı nedeniyle şehre gelen mütefrik İngiliz ve Fransız askerlerin esnafa bıraktığı para, kısa bir süreliğine de olsa şehirde sefahatin yüküründen aşağıya doğru çabucak yayılmasını sağlamıştı. Artık İstanbul esnafı da Bogaziçi’nden yalılar tutuyor, 19. yüzyılın Divanyolu’nda kendisini gösteriyordu. Bu arada Kâğıthane tekrar gözde bir mesire yeri halini aldı. “Gerek orada, gerek Bâyezid meydânında arabalara işâretlerle mü’âşaka usûlü hayli meydân aldı” diyen Ahmed Cevdet Paşa bu değişimlerin sonucunu da açıklıyordu: “Zen-dostlar çoğalup mahbûblar azaldı. Kavm-i Lût sanki yere bardı. İstanbul’da öteden berü delikanlılar için mâ’ruf u mu’tad olan aşk u alaka, hâl-i tabî’isi üzere kızlara müntakil oldu.”⁶⁰⁵

602. *Ağca*, s. 127-128.

603. Koçu, “Eski İstanbul’da Ahlak Zabırası”, s. 16.

604. Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, s. 145.

605. Ahmet Cevdet Paşa, *Mâ’îizat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 9.

Ancak bu özel günlerde (bayramlarda, tatillerde) ve özel yerlerde (mesirelerde) gerçekleşen kadın-erkek karşılaşmasının, gündelik hayat düzeyinde karşılığı abartılmamalıdır. Kadınların evden çıkmak için bahaneleri o kadar azdı ki, muhtemeldir ki İstanbul'un dört bir yanında yatan evliyalarmın dilekleri konusundaki fonksiyonel ayrılığı, bu tür bir kadın yaratıcılığının sonucuydu. Böylelikle evlenecek kıızı olan kadınlar şehrin bir başka mahallesinde yatan evliyayı ziyaret ederken çocuk isteyenler bir başkasına gidiyorlar, evliyalarda sadece bu dileklerle cevap vermiyor, aynı zamanda kadınların güneşlenmesine ve hava almasına da mahall hizmet ediyorlardı. Her ne kadar kadınlar çok fazla sokağa çıkmasalar da mahallelerin birbirlerine bişik nizam evlerinde kaç-göç ve mahremiyetin aşkın önüne koyduğu onca kafese ve perdeye rağmen, komşu erkek ve kızlar arasında birbirine âşk olanlar oluyor, ancak bu âşkılar nadirattan sayıldığı için bir efsaneye dönüşüp bütün İstanbul halkına malum oluyordu. Öte taraftan, kadınla erkeğin aralarında aşk olsa da her türlü temas kısıtlandığından, bunların her türlü hareketi bir tür simgeye dönüşüyor ve taraflar birbirleriyle yine nesnelere üzerinden iletişim kuruyorlardı:

“Komşunun oğlunu seven kız, şayet ele avuca sığmaz kısmından ise maksadını sevgilisine anlatmak için, her şeyi göze alarak bir rakım çarelere başvururdu. Meselâ oğlanın göreceği bir odada, ekseriya kurusun diye sabun veya olsun diye elma dizilen pencere üstlerine bir dilim ekmek, bir limon ve bir kömür parçası koyardı: helecan içinde beklerdi. Delikanlı karşıki pencereden bunları görürse anlardı ki, komşu kıızı, kendisinin aşkıyla kömür gibi yanmış, limon gibi sararmıştır. Peki, ya kuru ekmeğe ne mânaya delâlet eder? Bu en mühimdir: “Tek seninle birleşeyim, evleneyim... Bütün ömrümce kuru ekmeğe yemiye razıyım!”⁶⁰⁶

Ahmet Rasim, âşıklar arasındaki bu iletişimi “muhabbet dir” ya da “pandomima” diye adlandırdığı yazısında, bu dili oluşturan nedenleri de sıralıyor. Kadınla erkek, yan yana yürümek şöyle dursun ne tramvayda ne vapurda konuşabiliyor ne de arabaya beraber binebiliyordu. Hatta arka sokaklarda bile bir kadınla konuşan erkekler, aralarındaki ünsiyeti anlamak isteyen polislerce sorguya çekiliyorlardı. Bütün bu zorluklar da kadınla erkeği sürekli işaretlerle anlaşmaya teşvik ediyordu. Örneğin Ahmet Rasim, buluşacağı kadının saçlarının topuz olup olmamasından görüşmenin ne kadar süreceğini bilebiliyordu. Mesire yerlerinde, eğer kayıkta piyasa yapılıyorsa, çiftler arasındaki

en önemli iletişim aracı kadınların kendilerini güneşten korumak için yanelarına aldıkları şemsiyelerdi.⁶⁰⁷ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehrin içinde olduğu değişim, şehri bir yandan nev zuhur mahallelerle büyüütirken şehre yeni mesire yerleri de kazandırdı. Öre yandan gelişen ulaşım araçlarıyla şehrin küçülmesi kadın-erkek karşılaşmasını şehrin içine taşıyıp gündelik bir rastlantı haline getirdi. Kadınlarla erkekler artık denizde, karada, sayısız mesire yerlerinde kayak ve arabalarla karşılaşırken, bunlara bir de yine evliyaların fonksiyonel hayır hizmetlerinin benzeri olan tatarıyla ünlü sular eklenip, yeni mesire yerleri yarattı. Yine Ramazan eğlencelerinin mekânı haline gelen tiyatrolar, kafeslerin ardından olsa da balkonda oturan kadınların sahnedelup bitenler kadar aşağıda oturan erkekleri de seyretmelerini sağladı.⁶⁰⁸ Ancak bu özel yerler dışında kadınlar sokakta görünmekten hâlâ çekiniyorlardı. II. Abdülhamid'in henüz tahta çıkmadığı yıllarda özellikle Beyoğlu'nun Levanten sakinleri, hızla İstanbul'daki bir Avrupa şehrine benzeyen mahallelerini terk edemiyorlar, "tatısız karşılaşmalardan ürktükleri" ve "hem kendileri hem de karıları" için korktuklarından hep kalabalık gruplar halinde geziyorlardı.⁶⁰⁹ 1900'den sonra Müslüman kadınların sokakta, sarayına dönen padişah tarafından bizzat, bazen içkili yerlerde de muhbirler tarafından görülmesi sarayın sık sık uyarılar yapmasına neden oldu. Bu uyarılarda sürekli İstanbullu kadınlar geleneksel giyim kurallarına uymaya davet ediliyordu.⁶¹⁰ 1899 yılında İstanbul'a gelen Norveçli yazar Knut Hamsun, Eyüp'e giden bir Haliç vapurunda İstanbullu kadınların II. Abdülhamid'e rahatsızlık veren bu tarz davranışlarını gözlemliyordu: "Yapur hareket edip de rüzgâr esmeye başlayınca, güvertedeki güzellerden bazılarının yaşmakları uçuşuyor; ancak yaşmağı tekrar örtmek için pek de acele edilmiyor."⁶¹¹

Meşrutiyet'le birlikte imparatorluğun hemen her yerinde olmadık kapılar açmaya başlayan hürtiyet kelimesinin muğlaklığı da kadınlar tarafından başka türlü yorumlanacaktır. Kadınlar hürtiyet kavramını kamusal yaşamlarını kısıtlayan kuralların ihlali olarak algıladılar ve her zaman olduğundan daha çok sokağa çıktılar. İşte tam bu noktada, siyasal otorite Batı şehirlerindeki gibi

607 Ahmet Rasim, *Dünya İstanbul'da Honarlılık*, s. 185-188.

608 Refik Halid [Karay], *Çı Nevil Üç Hayat*, s. 36.

609 Bertrands Barreilles, *İstanbul'un Frank ve Levanten Mahalleleri*, çev. Ali Berkay, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 48.

610 Vahdetin Engin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, Simgür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 55-57.

611 Knut Hamsun ve Hans C. Andersen, *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaler-Syvertsen, YKY, İstanbul, 2006, s. 37.

bir düzenleme ihtiyacı duysa da İstanbul'da kadın Bari'dakinin aksine kısmi bir dokunulmazlığa sahipti. Kadının sokaktaki varlığı bir müdahale gerektirse bile, bu müdahaleyi yapacak olan polis ve onun temsilcisi olduğu otorite kadına dokunamazdı.⁶¹²

Öre yandan meşrutiyetten sonra şehilde oluşan yeni koşullar, herhangi bir bahenin ardından sokağa çıkan kadın için bu nadir imtiyazı bir görev haline de getirecekti. Hem savaşların İstanbul'da azalttığı erkek nüfusun yerini doldurmak gerekliliği hem de kadınların sosyal yaşama katılmaları konusunda iktidardaki fırtharçılar ve onları besleyen entelektüel birikimin düşünceleri, kadını bir daha dönmek üzere evinden dışarı çıkarttı. Meşrutiyetten sonra İstanbul'da kurulan sayısız kadın derneklerinden birinin ismi bütün bunları açıklamaya yeterlidir. "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-İslamiyesi" isimli bu derneğin hamisi Harbiye Nazırı ve Başkumandan Enver Paşanın eşi Naciye Hanım'dır. Kadınlara iş bulup "kendilerini namuskârâne temin-i maişete" alıştırmayı amaçlayan derneğin bir yandan da toplumdaki aile yaşamını desteklemek üzere erkekleri yirmi beş kadınları yirmi yaşlarında evliliğe teşvik etmesi,⁶¹³ cemiyetin sadece istihdam kaygısıyla çalışmadığını düşündürülebilir. Sadece bu cemiyet değil, İstanbul'da kurulan kadın derneklerinin çoğu, Türk ve Müslüman kadınların para kazanmasını istiyor ve buna imkân sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Ne var ki bunlar da geleneksel "kadın" ve "el" işleriydi, örneğin dikiş dikmeleri için terzi evleri açıyorlardı.⁶¹⁴

Bu yıllar özellikle bazı banka ve özel kurumlarda kadınların beyaz yakalı memurlar sınıfına katıldıkları bir dönemdir. Telefon memurluğu gibi kadınlar için uygun görülen işlerde ise, bu tür hizmetleri veren şirketlerin yabancılarla ait olmasının bir sonucu olarak Müslüman kadınlar diğerlerine nazaran oldukça az bir oranla istihdam ediliyorlardı. 1914 yılında, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi-Osmaniyesi'ne iş için başvuruda bulunan 200 Türk kadından sadece yedisinin başvurusu kabul edilmişti, ancak kurumda 120 kadından memure çalışıyordu.⁶¹⁵ Başka kurumlarda ise kadın çalışanlar erkeklerle oranla çok az sayıdaydılar. En azından Osmanlı Bankası özelinde kadınların

612 Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basınında İnce ve Emperyalizm, 1908-1911*, çev. Ayşe Anadol, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s. 439.

613 Zafet Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, 51, Mart 1988, s. 34-35, 37.

614 Yavuz Selim Karakışla, "Dersaadet Telefon Anonim Şirketi-Osmaniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memurları-III", *Tarih ve Toplum*, 36/214, Ekim 2001, s. 41-45.

615 *A.g.e.*, s. 43.

işgücüne katılımı düşünüldüğünden daha azdı (1911-30 yılları arasında bütün çalışanların %4'ü).⁶¹⁶

Sanayide çalışan kadınların sayısı sektöre göre değişiyordu. Ticaret ve Ziraat Nezaretinin 1913 ve 1915 yıllarında yaptığı istatistiklerde kadınların bu iş kollarında ne oranla yer aldığı gözlemlenebilir. Kadınlar, toprak sanayi diye anılan tuğla, kireç, çimento gibi üretimlerde yer almıyorlardı. Buna karşılık şekerlik, konserve, tütün ve dokuma sanayinde kadınların erkek işçilere oranı bazen %50'yi aşıyordu. Konserve ve şeker imalatında çalışan sayısı, 1913'e nazaran 1915 yılında, kadınlar ve erkekler için aynı oranda düşmüştü. Sadece tütün ve dokuma sanayiinde kadın işçiler erkeklerden boşalan yerleri doldurmuş görünmektedirler. İzmir ve İstanbul'daki fabrikalara ait rakamlarla, tütün üreten iki fabrikada çalışan işçilerin 1913'te 2.109'undan 923'ü, 1915'te 2.237'sinden 1.086'sı kadındı.⁶¹⁷ Makriköy Askeri Bez Fabrikası, Yedikule Fabrikası ve Manisa Fabrikası'ndaki işçilerin 1913'te %50'si, 1915'te %55'i kadındı.⁶¹⁸ Çoğu İstanbul'da bulunan çeşitli dokuma imalathanelerindeki kadın işçilerin oranları 1913'te %70'i, 1915'te %74,3'ü bulmuştu.⁶¹⁹ Hangi sektörde olursa olsun kadın işçilerin gündelikleri genelde erkeklerin kazandıklarının yarısıydı. Ancak istatistiğe tabi olan işletmelerden anlaşılacağı gibi İstanbul'da işçi kadınlar, kadinın şehir sahnesinde sürekli bir rol almasını sağlayacak kadar da kalabalık değildiler.

İstanbullular şehrin 1910'lardan itibaren sadece düşman orduları tarafından işgal edilmelerine üzülmедiler. İstanbul, Balkanlardan gelen Türk muhacirlerin beraberlerinde taşıdıkları hüznünle sakinleri için daha da kötümser bir havaya büründü. 17 Temmuz 1922 tarihine kadar İstanbul'a sığınan 70 bin Müslüman mülreciye, Balkanlardaki görevleri otonarıkman sona eren 5 bin memur eklenecekti. Çeşitli tarihlerde İstanbul'a getirilen esirlerin sayısı ise 7 binin üzerindedeydi.⁶²⁰ Şehir bir anda yardıma muhtaç bunca yabancıyla dolunca yöneticiler çeşitli çözümler arıyor, muhacir kadınların dikiş ve örgü gibi meşguliyetlerle iş hayatına katılmalarını sağlıyorlardı. Ancak asıl büyük göç Rusya'dan geliyordu. İstanbul'a

616 Laurence Ammour ve Lorans Tanatar Baruh, "Çalışan Kadından Bir Kesit (1911-1934): Osmanlı Bankası Kadın Personeli", *Tarih ve Toplum*, 31/183, Eylül 2001, s. 16-17.

617 *Osmanlı Sanayii: 1913-1915 İstatistikleri*, haz. Gündüz Ökçün, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s. 77.

618 *A.g.e.*, s. 136.

619 *A.g.e.*, s. 150.

620 Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 94-95.

Rusya'dan 200 bin mütreci geldi. İstanbul'daki Rus mütrecilerin sayısı bunların geçitli ülkelerle sevk edilmeleriyle 1921'de 34 bine, 1922 yılı Kasım ayında 28 bine düştü. Ancak bu kadarı bile İstanbul'da kadınları; ama daha çok da erkekleri er- kilemişti.

Belki de yıllardır kendine tabi olan bir milletin yani Rumların kadın- larına benzemek veya benzetilmekten imtina eden Müslüman kadınlar, bu yeni misafirlerin her şeyini taklit etmekte oldukça rahar davrandılar. Uzun süren gemi yolculuklarında, kendilerini birten sakınmak amacıyla kestikleri saçlarını ellerine geçen her hangi bir bezle saklayan Rus kadınları, İstanbul kadınları arasında "Rus başı" denilen modayı yarattı. Yıllardır Fülürve diye anılan köyün adı Ruslar sayesinde Florya oldu, İstanbullular burada kadınlı erkekli denize giren Rus kızlarını seyretmek için plaja koştu.⁶²¹ Öte taraftan Ruslar, bunca zamandır İstanbullu kadınların yapamadıklarını yaptı, kamu- sal mekânı erkeklerle beraber paylaşmaya başladılar. İstanbullu erkekler bu Rus kadınların garson olarak çalıştıkları pastanelerin müdavimi oldu. Rus kadınlar sadece Beyoğlu çevresinde, kendi açtıkları lokanta ve pastanelerde İstanbullu erkeklerin karşısına çıkmıyorlardı. Sarışın mavi gözlü Rus kızla- rı sur içi İstanbul'un bütün kahvehanelerinde tombala oynatıyor, Beyoğ- lu kafesantalarında parası olan İstanbullu erkeklerin daha hoş vakit geçir- melerini sağlıyor, Direklerarası'ndaki tiyatrolarda yılların "etine dolgun" kantocularını sahneden indirip İstanbullu erkeklerin güzellik anlayışını değiştiriyorlardı.⁶²² İstanbul'a geldikleri ilk günlerde karınlarını doyurmak için mücevherleriyle kütklerini saran Rus kadınları, geçen birkaç yıl içinde bu kayıplarını İstanbullu erkeklerin sayesinde fazlasıyla relafi edeceklerdi. İstan- bullu kadınlar her ne kadar başlarda bu güzel kuzeylileri taklit edecek kadar sevseler de çok geçmeden varlıklarından şikâyetçi olmaya başlayacaklar, Rus kadınların gençlere kötü örnek olduğundan müstreki, bunların şehirden ko- vulmalarını isteyeceklerdi. Polis müdürüyetine verilen bir şikâyet dilekçesinin altındaki imzaların hepsi "yüksek ailelere mensup bazı hanımlar" a aitti.⁶²³ Ne var ki hanımların bu istekleri yerine gelmediği gibi Ruslar, yıllar sonra şehri terk etseler bile kadın-erkek ilişkilerinde onların sayesinde elde edilen biri- kim İstanbullulara kâr kaldı. Sokağa çıkmak, Ruslarla beraber İstanbullu di- ğer hayat kadınlarının sayesinde de İstanbullu diğer kadınlar için sıradan bir

621 Zafer Toprak, "Harışalar", *İstanbul*, 1, Nisan 1992, s. 72.

622 *A.g.e.*, s. 72-76.

623 *A.g.e.*, s. 79.

hâl aldı. Hatta artık genç kızların çoğu “yola çıkmadıkça koca bulamıyor”du ve bu durum bir zamanlar “yollu” kadınların bulunduğu sokakları düşünen ebeveynlerinin gözlerini yaşlandııyordu.⁶²⁴

Öte yandan savaş ve işgal yıllarının havası, yıllardır sokaktraki kadını koruyan geleneksel değer yargılarını da zayıflattı. Şimdiye kadar kadınlar imparatorluğun çoğu şehrinde ekonomik ve sosyal hayata katılsalar ve kamusal mekândaki varlıkları dönem dönem değışse de, toplumsal kurallar, kadınla erkek ilişkilerini asgari bir sınırdan tutabiliyordu. Ahmet Rasim’in “Fuhş-i Atik”in çeşitleri arasında saydığı “hususi”, aynı isimli kitabı yayımladığı 1922 yılında çoktan “aşk” halini almıştı. Eskiden bu “hususi” ilişkinin taraflar arasında oluşması hiç de kolay değildi. “Can ile canan”, birbirlerini görseler hatta vapurda, tramvayda denk gelseler bile, el ele tutuşmak bir yana birbirlerinin seslerini bile duymazlardı. Oysa cumhuriyet yıllarından hemen önce, kadınlar ve erkekler için şehir çok değışmişti; şehir bir zamanlar bin türlü engelle ikisini birbirinden saklatken, artık iki taraf da onun sayesinde birbirlerini görüyorlardı. Ahmet Rasim, İstanbul’daki bu gelişimi, Barı’da çok sonraları şehrin bu halini bir sahneye benzeten 20. yüzyıl yazarlarını imrendirecek bir biçimde şöyle anlatır:

“Şimdiler bu ‘pandomima’ kalmadı. Bu hayat da söndü; mesireler, parklar, sokak ortaları, çayırar, dere kenarları, vagonlar, vapurlar, arabalar, sandallar birer ‘yeni sahne’, birer ‘Darübedâyî’ oldular. Reperuvuar zengin, kulisler geniş, localar bol, yerli, yabancı, yanaşma aktörler çok, aktrisler sayısız, koltuklar geniş, paradiler dolu, gişeler açık... Yalnız, suf-löre gerek kalmadığı için tulûat oynanıyor.”⁶²⁵

Sahnedeki Yönetmen: Cumhuriyet

Kamusal mekânda sadece işaretler aracılığıyla gerçekleşen kadın-erkek ilişkileri, doğaçlamalarla değışen bir tulûat gösterisine dönmüştü. Cumhuriyetle beraberse, şehir sahnesinde kendiliğinden gelişen bu oyun, sufför dışında, profesyonel bir tiyatronun istihdam ettiği hemen hemen bütün kadroya sahipti. Her şeyden önce perde, vapurda, sinemada ve hayatta sonuna kadar açılmıştı. Sinema ve edebiyat gibi sanatlar, gramofon aracılığıyla popülerleşen şarkılar “aşk oyununun” senaryosunu ve repliklerini yazıyor; vapur, tramvay, sinemalar, dans salonları ve sokak, dekorun parçalarını oluşturuyor; yeni kurulmuş

624 Ahmet Rasim, *Dünykü İstanbul’da Hoşvudalık*, s. 267.

625 *A.g.e.*

Cumhuriyet gazetesinin düzenlediği "Miss Türkiye İncihabı", *Türkuvaz* (18 Ocak 1931); Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu.

Cumhuriyet kadına ve erkeğe yeni roller verip, kostümlerin değişmesini sağlıyordu.

Kadınlar nasıl II. Meşrutiyet'in serbestlik isteyen herkesin kullandığı "hürriyet" şiarını kendilerince yorumlamışlarsa, Cumhuriyet'in varlığını da zaten bir süredir koşullara uymak gerekeceğiyle içinde oldukları değişimin güvencesi olarak gördüler. Cumhuriyet'in kadınların sosyal hayata katılmasındaki ısrarı, toplumsal hayatı dönüştürme isteğinin bir parçası olduğu kadar bir zorunluluktur. 1927'de yapılan sayım sonuçlarına göre Türkiye'de yaşayan 13 milyon kişinin %16'sı şehirlerde yaşıyordu⁶²⁶ ve bunların %35'i İstanbulluydu. On beş-kırk dört yaş arasındaki kadınlar bütün ülkede yaşıtıları olan erkeklerden 400 bin daha fazlaydı ve bütün Türkiye'de dul kadınların sayısı 1 milyondur.⁶²⁷ Bu yüzden yeni kurulan devlet kadınların işgücüne katılmasını hararetle savundu. Yine erken Cumhuriyet döneminde, genişleyen devlet hizmetleri ve buna bağlı olarak yeni kurulan

626 Frederic C. Shorer, "The Population of Turkey after the War of Independence", *International Journal of Middle East Studies*, 17/4, November 1985, s. 429.

627 *Ağca*, s. 420, 431.

şirketler kadınların iş alanlarını genişletti ancak eğitimli kadınların oranı bu yeni pozisyonları dolduracak kadar yeterli değildi. Yine de ülkede 1929 yılında 5 binin üzerinde kadın öğretmen vardı.⁶²⁸ Bütün bunlara rağmen Cumhuriyet'in kadına biçtiği rol, her türlü baskıdan bağımsız bir meslek kadını değil, "yeni insanların" eşleri olabilecek "yeni kadın" rolüydü.⁶²⁹ 1920'de kendi eşlerini seçebilme ve boşanma davası açabilme hakkına sahip olan kadınların bu tür özgürlükleri Cumhuriyet reformlarıyla da artmaya devam etti. 1923'te temel eğitim kız çocukları için de zorunlu hale getirildi. Aile hukukunu düzenleyen Medeni Kanun 1926'da yürürlüğe girecek, kadınlar 1930'da yerel seçimlerde, 1934'te genel seçimlerde oy verme hakkına sahip olacaklardı. Ancak bütün bunlara rağmen "Kemalist reformlar, kadını özgürleştirmeyi ya da kadın bilincinin ve kadın kimliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı değil, Türk kadınlarını, onları daha iyi birer eş ve anne yapacak eğitim ve becerilerle" donatmayı amaçlıyordu.⁶³⁰ Bunlar, Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra gerçekleştirilmesi zor modernleştirme projeleriydi ve Cumhuriyet'in kendi "modern" kadını yaratması da zaman alacaktı. Ancak Cumhuriyet'ten önce zaten doğmuş olanlar, yeni rejimin kadınlara tanıdığı özgürlüklerden sonuna kadar faydalandılar. Problem, yeni devletin projesine başladığı tarihle, karşılaşıkları koşullara uyum sürecinde kendi tecrübeleri üzerinden değişen vatandaşların modernleşme süreçlerinin senkronik olmamasıydı. Gürpınar'ın, *Meyhanedeki Kadınlarından* biri olan Behiye de kadınların bu kazanımlarının geri dönüşü olmayacağını söyler:

"Bundan sonra kocalar karılarını değil, isterlerse karılar kocalarını boşayacaklar. Kadınlar erkeklerini dövcekler. Kadınlar, yüzyıllar boyunca çektikleri Asya'ya ait esirliğin repkisi dönemindedirler. İntikamlarını alacaklar. Paşalar, Beyler, Efendiler Ankara'da değil, gökyüzünün en üst katında toplandı yapsalar Havva kızlarıyla baş edemeyeceklerdir."⁶³¹

Bu yüzden, her ne kadar rolleri yeni rejim dağırsa da kadın ve erkek için sahnede doğaçlama bir zorunluluktur. Kostümler ve dekor değişti ama ruhuar devam etti.

628 *A.g.e.*, s. 436.

629 Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımizaoglu, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 50.

630 Zehra F. Arat, "Kemalizm ve Türk Kadını", *a.g.e.*, s. 52.

631 Gürpınar, *Meyhanede Kadınlar*, s. 11.

Henüz İstanbul, Ankara'ya tabi bir vilayete "kalb edilmeden", İstanbul'daki kadın, Ankara'da ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak için toplanan ve tamamen erkeklerle müreşekkil meclisin gündemine aldığı konulardan biridir. Burdur Mebusu Akif ve yirmi üç arkadaşı, verdikleri takrirden İstanbul'da işgal kuvvelerinin zabitleriyle kamuya açık yerlerde dans eden kadınların ve bu olaydan mesul bulunan erkeklerin uyarılmasını istiyorlardı. Takrirden imzası bulunan vekiller ayrıca yakın bir gelecekte bu kimselerin hareketlerinden dolayı şiddetle mesul tutulacaklarını Meclis'in ilan etmesini istiyorlardı.⁶³² Takririn okunmasından sonra imza sahibi vekillerden Aldulğafur Efendi, "elbette bir gün gelecek ki T.B.M.M. bu ihtarının, bu protestosunun ne demek olduğunu gösterecek" şeklinde tehditkâr cümleler sarf ederken meclis sıralarından meçhul ve mütedil cevaplar geliyordu: "Burayı ıslah et sonra İstanbul'a geç."⁶³³

Yaran toprağı ile kadın bedeni arasında kurulan benzerlik, işgal İstanbulunu konu alan anı ve romanların en çok raslanırsahnelerinden biridir. Yakup Kadri'nin nedense sonraki kuyakları gerçekliğine ikna etmekte çok başarılı olan "Sodome ve Gomore" mizi, işgal İstanbulundan en abartılı manzaralar içinde bir Türk kızının, Leyla'nın hayatı çevresinde şehrin içine düştüğü "ahlak çöküntüsü" işler. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da İstanbul'un bu imajı, Ankaralılar nezdinde devam eder. Yukarıdaki meclis tartışmasında, bahsi geçen takrirden itiraz eden milletvekillerinin de söylediği gibi, kadın-erkek ilişkileri "ıslah edilmesi" gereken bir konudur. Öyle ki Reis-i Cümhur Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'daki "meyhanelerde çıkan rezaletin" gazetelerde çıkan haberlerdeki kadar vahim olup olmadığını sorması üzerine İsmet Paşa, verdiği cevapta âdeta Yakup Kadri'ninkinden çok daha kötümser bir hava betimliyordu:

"İstanbul'da meyhanelerin filhakıka muayyen bir nispette arttığı ve işret belasının İstanbul'u yakıp kavurduğu ve ashab-ı namusdan ailelerin akşamüstünden itibaren sarhoşluk dolayısıyla meserthane haricinde bulunmaları rehilikli olduğu zabıta vekayinin ve adliye-i iştigale sevk iden hadısatın mahsus bir tarzda arttığı hususatının Dahiliye Vekaleti'nin ifadesinde eylemekte olduğunu arz eylerim."⁶³⁴

İsmet Paşa bu cevabı yazmadan bir ay önce, 1924 Eylülü'nde İstanbul'daki gazinoların denetimini için kurulmuş bir komisyon, yaptığı araştırmalardan sonra

632 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabır Ceridesi, Yüz otuz yedinci İrtıma, C. 15, 31.12.1337, s. 270.

633 *Ağca*, s. 270.

634 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.01.40.2375 (3.10.1924).

Beyoğlu'ndaki 960 barın hijyen ve ahlaki nedenlerle kapatılmasına karar vermişti.⁶³⁵ Ancak bu tür engellemelere rağmen İstanbul eğlence hayatı kendince gözümle bulmaya, siyasi iktidarlar da bu yeni çözümleri kısırlamaya devam etti. Bundan üç yıl sonra, benzeri bir takibat, bu kez polis müdüriyeti tarafından dans salonlarını ve otelleri hedefliyordu. Bu tür aramalar sırasında, faaliyete devam etmesi istenmeyen işletmelere yangın çıkışı gibi isteklerle zorluk çıkarılıyordu. Müslüman kadınların dans salonlarına ve yanlarında bir erkekle otellere kabul edilip edilmemesi konusunda çıkan tartışmaları vali vekili, polis müdürü gibi görevliler yalanlıyordu.⁶³⁶ Konu hakkında bir gazeteciye beyanat veren vali vekili, dans salonları için “Dans mektebi mi bar mıdır? Herhalde dans salonu namıyla bir mahal küşadı manasız bir şeydir. Ve bu kabul mahallere müsaade edilmez” dedikten sonra, gazetecinin bu gibi yerlere Müslüman kadınların alınmasının yasaklandığına dair sorusunun cevabında da yukarıda geçen “islah”ın ipuçlarını verir.

“Esasen böyle, Hıristiyan kadınlarına müsaade edilmiştir, Türk kadınlarına müsaade edilmemiştir gibi refrik muameleleri yapılmış degildir. Ancak sürük tabir edilen ve sokaklarda dolaşan bazı Müslüman kadınların (Eldarado) vesaire gibi umumi mahallere giderek istirahat-ı umumiye'yi selb edecek hareketlerde buldukları ve bazı vakıa-ı zabitanın zuhuruna sebebiyet verdikleri cihetle bu hareketlerine memnuat edilmesi ve bu kabil mahallere bu sürük tabir edilen kadınların duhullerine memnuat memurin-i aidesine tebliğ edilmiştir.”⁶³⁷

Cumhuriyet de, bütün diğer iktidarların kontrol dışı büyüyen bir şehirle karşılaştığında yaptığını yapmak zorunda kalır; Eldarado ya da sokak “sürük”lerden temizlensin ki, Cumhuriyet'in ideal kadını sokaka çıkabilsin. Ancak aşağıdaki çoğu örnekten de anlaşılacağı üzere, İstanbul'da değişim, hemen hemen her kesimden kadın üzerinde bir etki bırakmıştır. Çünkü herhangi bir proje olmaksızın da kendi alanını sürekli genişleyen modernleşme, ona katılmak isteyenlere vesika sormaz.

Kadınlar Sokaga İniyor

Lefebvre, modernitenin bir çaba olduğunu söyler. İnsan, arzunun ne olduğunu keşfetmeye ve onu kendine mal etmeye çabalamaktadır. Cinselliğin bir ihtiyaç olduğu düşünceyi yerini tamamıyla farklı bir başka kavrama bırakmıştır; arzuyu.

635 *British documents*, 30, 1997, s. 216.

636 *Son Telgraf*, 13 ve 15 Teşrinisani 1924.

637 *Son Telgraf*, 15 Teşrinisani 1924.

Modern zamanlarda aşk ise, hemen şimdi edinilen zevk ile sonsuz turku arasında bir yerdedir.⁶³⁸

Fransız filozofun modernite tanımından yola çıkarak, modernliğin, arzularına direnen insanlar için geçerli olduğu iddia edilebilir. İnsan nasıl ki teknolojinin yardımıyla doğadan gelen felaketlere direnir ya da o felaketlerin gündelik hayatın düzenini bozmasına izin vermiyorsa, kendi yarattığı dünyada kendi doğasıyla da bir mücadele içindedir. Benzeri bir mücadeleyle, 1920'lerin İsranbulu'nda daha çok erkekler vermek zorunda kalmıştır. Artık erkekler için şehrin kalabalık dünyasında, insan zihnini sürekli uyaran birçok manzaranın içinde kadınlar, eskisine nazaran daha çok rastlanır hale gelmiştir. Bu, erkek için yeni bir durumun tecrübesidir. Daha önce ondan saklanan ve kendisinin diğer erkeklerden sakladığı kadın, onlar gibi sokaklardadır ve erkek buna uyum sağlamak zorundadır. Bu uyum sağlama süreci sadece erkekle kadının kamusal hayatta beraber yaşamasına ilişkin değildir. Dahası erkek, kendi içinde kendisiyle, arzu ve akli arasında kalır. Bu yeni durumda erkek kendisini sürekli arzularıyla mücadele ederken bulur. Gündelik hayatın tarihinde erkeğin bu mücadelesi, ancak aklının arzusuna mağlup olduğu anlarda gözlemlenebilir. Bu mücadelenin mağlupları sadece taciz haberleriyle ortaya çıkmaz. Kıskaçlıkla kendilerine, rakiplerine ve kadınlara zarar veren erkekler de mücadelenin dolaylı mağluplarıdır. Kadının, erkek istesin istemesin, bir şekilde sokakta görünmesi, o sokağın akılla arzusu uyum sağlamamış erkeklerle dolu olduğu düşünülürse, kadını daha sakınılı kılar. Ancak gündelik yaşamın belirleyicileri yani kadını sokağa çıkaran koşullar oradan kalkmış olsa bile, onun tekrar eve girmeyeceği gerçeği erkeği çaresizleştirir. Artık o sürekli arzulayacak, arzularını bastırmayı öğrenecek ve kiskanacaktır.

“Kadına Söz Atanlar Var”... Bu, Selahaddin Güngör imzasıyla yayımlanan bir haberin başlığıdır. Güngör, Sarıyer’de Çırçır Yolu’nda gördüğü bir hadiseyi gazete sütunlarına taşır. Bir kadın, çocuğunun elinden tutmuş yürütken, “hayra biri de” kadının peşine düşer. Önüne geçer, arkasına dolanır; kadına “mırl mırl” bir şeyler söyler. Kadına bu “sıraşık gölge” den kurtulmak için yolunu değiştirir; ama mütecavizden bir türlü kendini kurtaramaz. Tekrar yolunu değiştirir, geriye döner, ayakta bekler ama “hayra” erkek bir türlü peşini bırakmaz. Kadın, bütün bu çabaları sonuç vermeyince peşindeki adamı uyarır; ama diğeri buna aldırmaz, sırtır. Hatta daha ileri gidip kadını bu kez elle taciz eder. Kadın, kurtuluşu koşarak kaçmakta bulur. Sarhoş saldırıyorsa kadının arkasından küfür ederek tacizine devam eder.⁶³⁹

638 Lefebvre, *Introduction to Modernity*, s. 192.

639 *Tam*, 18 Ağustos, 1935.

Selahaddin Güngör, *Tan* gazetesi muhabiri. Bu çalışmanın daha önceki bölümlerde arıf yapılan yazılarında olduğu gibi, şehrin çeşitli yerlerindeki gündelik recrbelerini röportajlara dönüştürüp yayımlar. Bu yazılarda Güngör, kh Sarıyer'den kalkan bir vapurla hafta sonu tatilinde eğlenmek için mesirelerden birine giden İstanbulluların arasına karışır kh Darlfnn ğrencilerinin pansiyonlarında kalarak ğrenci yaşamını gözler önüne sermeye çalışır. Yukarıdaki haberse Güngör'n bu gibi röportajlarından tamamen farklı. Diğerleri genelde elde ettiği gözlemlerden bir yazı çıkararak için gönüllü olduğu deneyimlerdir. Ama Güngör, bu kez şehir hayatında rastladığı, karışısına çıkan, daha önce kurmadığı ve tamamen dışında olduğu bir olayı küçük de olsa bir haber haline getirmiş, başlığı atarken de rastladığı olaya ilişkin görüşünü peşinen belirtmiştir. Haberi bicirirken yatırlamasını yapar, kararını da verir:

“Yoluna giden remiz bir kadına laf aran hele eli dokunan bir adamın baba olmağa hele bir kadını sevmeye hakkı var mıdır? Ne yazık ki, kadın erkeğin omuz omuza yürüdüğü bu mutlu çağlarda bile, ağızlarını zifos saçan birer baraklık olmaktan kuraramamış kimselere rastlıyoruz. Böylelerini dünyaya erkek olarak geldiklerine pişman etmelidir.”

Sarıyer'de o gün olayın kahramanlarından başka kimse var mı, bu anlatılanlardan ortaya çıkmıyor; ama olayın en azından bir seyircisi olduğu açık, olayı “diğer”lerine anlatan anlatıcının kendisi, yani Selahaddin Güngör. Bu gündelik hayata ait sıradan olayı belli ki gazeteye taşıyarak bir mesaj veriyor. Ama mesajı verirken kendisi de rahattıyor, “hayra”yı cezalandırmayı düşünmek, “hayra”yı gerçekten cezalandırmanın yerine geçiyor böylece. Bu yer değiştiren eylem belki okurlara da sırayet edecektir. Onlar da, şahidi olmasalar bile, muhtemeldir ki Güngör'n anlattıkları üzerinden mtecevize nefret, kadına şefkar duyacaklar. Böylelikle duymusama gerçekten yapmanın, düşünmek gerçekleştirmenin yerini alacak. Onlar da Güngör'n “böylelerini dünyaya erkek olarak geldiklerine pişman etmelidir” sözünü onaylayacaklar; ama kimse bunu kimin yapacağı sorusuna cevap vermeyecek.

Burada, en azından gazetecinin hayal ederek ya da dşnererek gerçeğin tatminine ulaştığı iddia edilebilir. Böylelikle onunla “hayra”nın arasındaki fark da ortaya çıkıyor. “Hayra” arzusunun peşinden giderken aklını kaybediyor, harra aklına gelen her neyse hemen orada harekete geçiyor; kadına dokunuyor. Güngör ise, belli ki olayı gözlerken bu sarhoş erkeğe sınırlenmiş, çocuğuyla yürüyen -metinde kadının temizliğinin kanıtı bu olmalı- bir kadına söylenenleri yaşadığı çağın gerçeğiyle bağdaştırıyor. Bütün bunlara rağmen herhangi bir müdahalede

bulunmuyor. Sebabi ne olursa olsun bir sarhoşla tartışmak istememiş olabilir. Mütecevizin “dünyaya erkek geldiğine pişman” edilmesi düşüncesinin Güngör için yeterli olduğu söylenebilir.

İkisinin arasındaki farkı, duygusadıklarının gerçekleştirmeye dair yapıp yapmadıkları ortaya koyuyor. İşte burada, Güngör’ü diğerinden, “modern” olarak haberin kahramanı “hayta”dan ayıran fark; birinin eğitimi bir gazeteci, diğerinin kadınlara sarkıntılık eden bir sarhoş olmasından dolayı ortaya çıkmamaktadır. Birincisinin diğerine kıyasla modern olduğu iddia edilebilir, çünkü cinsellik içermese de arzusunu, yapmak yerine yapmayı düşünmekle dizginleyebilmiştir.

Bu ikisi yani yapmakla düşünmek arasındaki gerilim, 1920’li ve 30’lu yıllarda İstanbullu kadınlarla karşılaşan, geçmişe ve geldikleri yere bağlı olan erkekleri baskı altına aldı. Bu yeni durumun tecrübesinde İstanbullu erkekler, kendilerini kaybettiklerinde, kadınlar için zor durumlar ortaya çıkacaktı. Kadının sokakta en az erkek kadar görünür olma süreci berikinin kendi arzusuyla mücadelesinin sonucu olarak sancılı geçmiştir. Birçok kadını sokağa çıkurgına pişman eden erkeğin bu mücadelesi, daha çok, önce de belirtildiği gibi taciz olarak kuwveden file çıkar.

Darülfünun Edebiyat Şubesi talebelerinden bir kız öğrenci, müşterisi olarak gittiği Tophane’deki dükkânlardan birinin sahibi tarafından taciz edilmişti. Dükkândan toplu iğne satın alan (haberde aynı zamanda başına belayı da aldığı söyleniyor) öğrenci, habere göre sonraki günlerde buna pişman olacaktı:

“Bu şahıs mütemadiyen genç hanıma lakırdı atmakta, müstehcen kelimeler sarf etmektedir. Bu terbiyesizliğini dün gece de tekrar etmiş olduğundan artık canına tak diyen hanım,

– Sen beni tanıyor musun, nedir bu?

diye sormuş, müteceviz bu suale tekrar terbiyesizce cevap vermiş, bununla kalmamış genç kızın üzerine saldırmış...^{*640}

Bütün bunlardan sonra çıkan arbedede öğrenci kız, vitrinin üzerine düşünce kırılan camlar kolundaki damarlardan birini keser. Çıkan onca gürültüden sonra çevreden gelenler onu kurtarıp dükkân sahibini de “zabıta memuruna” teslim edecektir. Birinci haberde olduğu gibi, mütecevizin karşısındaki konuşunca -ne dediğinin bir anlamı yok- harekete geçmesi anlamlıdır. Belki de şehirde gözleriyle yaşayan bir varlığa dönüşen erkekler için karşı cinsle girdiği her türlü diyalog, görsel çekiciliği davre dönüşüren bir bahane şeklinde yorumlanıyordu. Aşlında

kadın-erkek ilişkilerinin yukarıda bahsedildiği gibi konuşmalardan değil de bu ikisi arasında bazı simgeler üzerinden yürütmesi, erkekleri kadının her türlü hareketinden davetkâr bir anlam çıkarmaya itiyordu. Kadının, erkeğe olan ilgisini yere mendilini atarak gösterdiği bir coğrafyada, esnaflar bir kadının sürekli kendi dükkânından alışveriş yapmasından farklı anlamlar çıkarabilirdi. Bu çıkarımın çoğu kez yanlış olması da oldukça doğaldı.

Kadını yanlış anlayan ya da yanlış anlamak istemiş olanlardan biri de belli ki Ali Murtraza isimli makinisttir. Eyyüp'te Topçular Mahallesi'nde oturan ve mezbahada çalışın Ali Rıza, müdavimi olduğu kahvenin arkasındaki bir odada kalan Fatma'ya davetsiz misafir olmayı denemişti. Fatma, Sütlüce'deki kahvelerden birinde garson olarak çalışıyordu. Fatma'nın müşterisi erkekler olan bir yerde çalışmasından ve tek başına yaşıyor olmasından cesaret alan Ali Murtraza, bir akşam, saat sekizden sonra yalnız kadının kapısına dayanır. Fatma, bütün ısrarlara rağmen kapıyı açmaz. Ali Murtraza çakısını kullanarak içeriye girer. Bunun üzerine feryatlarını yükselten Fatma, sesini kahvede çalışın çıraklardan birine duyurmayı başaracak ve kendisini kurtaracaktır. Murtraza ise Sütlüce'den kayıkla Eyyüp'e geçerken, daha doğrusu kaçarken yakalanmıştır.⁶⁴¹

İstanbul'da kadınların garsonluk yapması, yukarıda da bahsedildiği üzere, beyaz Ruslarla başlamıştır. "Kadın garson" fikri, müşterilerini arttırmak isteyen bazı kahveci esnaf tarafından kullanılmış olmalı ki zamanla Sütlüce gibi Türklerin çoğunlukta olduğu semt kahvelerine kadar yayılmıştır. Bu moda aslında İstanbul'un semtlerinden Anadolu şehirlerine de geçmişti. Örneğin, sinemaya gitmek için beş yıldır beraber yaşadığı "dostunu" terk eden ve bu yüzden sinema bölümünde andığımız haberin kahramanı "Giridli" Hayriye, dostu kahvecilik yapan Acem Süleyman'ın bütün itirazına rağmen garsonluk yapmaya gittiği raşradan, hükümetin kasabalarındaki kahve ve gazinoların kadın istihdamını yasaklaması nedeniyle geri dönmüştü.⁶⁴²

Kadınlar erkeklerle hizmet etmek dışında, erken Cumhuriyet İstanbulu'nda geç saatlere kadar sokakta kalmaktan da çekinmiyordu. Gerçi sokaktaki bu varoluş sık sık erkeklerce tehdit edilir. Örneğin Eryemez Mahallesi, Sultan Çeşme Sokagı sakinlerinden Bedriye, evine dönerken Recai'nin saldırısına uğradığında saat 22.30'dur.⁶⁴³ Sinemaya gitmek üzere akşamleyin dışarı çıkan Arap Hatice ile kardeşini Üsküdar'da manavlık eden Orhan ve Hasan engellediklerinde güneş

641 *Son Saat*, 21 Teşrinievvel 1927.

642 *Son Saat*, 26 Teşrinievvel 1927.

643 *Tam*, 19 Ağustos 1935.

çoktan batmıştır.⁶⁴⁴ Bütün bu tehdit ve tacizlere rağmen kadınlar sadece sokakta, sinemada değil, erkeklere ait olduğu varsayılan mekânlarda, yani meyhanelerde de görülürler.

Hüseyin Rahmi'nin 1924 yılında yazdığı *Meyhanede Kadınlar* hikâyesi, bu bölümde ele alınan meselelerin neredeyse çoğunu kapsayan, klasik bir Gürpınar hikâyesidir. Heybeliada'nın yalnız sakini, hikâyelerinin çoğunda yaptığı gibi olayı anlatırken, uzama yerleştirdiği bir başka kahramanla kendi düşüncelerinden de okuru haberdar eder ve yine kahramanlar uzun, felsefi tartışmalara girer. *Meyhanede Kadınlar*, isminden de anlaşılacağı gibi Cumhuriyet'le beraber değişen değer yargılarını ve özellikle de kadınları ele alır. Ancak bu mizahi anlamda, Gürpınar yaşananları yer yer eleştirirken hikâyenin yazıldığı dönemi gerçeği bir şekilde yansıttığı gibi, bir yandan da geleceğe dair isabetli tahminlerde bulunur. Hikâyede, Cumhuriyet'ten birkaç yıl önce başlayan ve kadınların toplumdaki yerlerini değiştiren kanunları kendince abartılı biçimde yorumlayan İstanbullu kadınlar karikatürize edilir. İçki yasağının kapalı mekânlar için kaldırılmasından sonra kocalarıyla meyhaneye giden kadınların hikâyesidir bu. Meyhanede içtikleri biranın etkisiyle kâh şarkı söyleyen kâh karşısındaki erkeklerle uzun tartışmalara giren kadınların keyifleri, en sonunda meyhaneye Behiye'nin "kaynana"sının bir zamanlar kendi yerine oğluna almak istediği Meliha, kocası ve arkadaşlarının gelmesiyle bozulur. Bu kadınlı erkekli medeni kalabalık, bir süre sonra, bu iki kadının hiç neden yokken tartışmaya başlamasıyla geceyi polisin karşısında bitirir. Havada uçan bira şişeleri meyhanenin camlarını kırmış, Rum meyhaneci de kadınların iyi birer müşteri olmadığına karar vermiştir.

Bu eğlenceli akşamın henüz başlarında, "sayıları artan biralar hanımların nazık başlarını iyice" döndürüp, şarkı söyleyen seslerini iyice yükseltmelerine neden olur. Bunun üzerine masadaki beylerden biri hanımları uyarır: Kadınlar bir köy gazinosunda olduklarını ve etrafta kimsenin olmadığını söyleyince tedirgin koca karşısındakileri ikna etmeye çalışır:

"Vitrinlerin dışında beş on seyirci peyda oldu. Türk kadınının gazinoda içmesi ve sonra da çalıp çığırması bu çevrenin çok garip gördüğü belki de hazmedemeyeceği bir (*Phénomène*) hadisedir. Eğlenceyi tadında kesersek iyi olur sanırım."⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1924.

⁶⁴⁵ Gürpınar, *Meyhanede Kadınlar*, s. 19.

Oysa çok değil oldukça kısa bir süre içinde, İstanbul kadınların içki içmesine ve meyhanelere gitmesine de alışacaktır. Gürpınar'a yukarıdaki hikâyeyi kurgulaması için gereken malzeme, dönemin gazetelerinde mebzul miktarda bulunur.

"İkisi de çıt kırıldım, ikisi de sürmeli gözlü, karmen dudaklı" iki genç hanım Beyoğlu'nda bir meyhanede içtikten sonra, caddenin iki yanındaki dükkânların kenarlarına çarpa çarpa yürürken polislin dikkatini çekmiş ve "alenen sarhoşluk etdiklerinden" tutuklanmışlardır. Çıktıkları mahkemede savcı, bu hanımların içki yasağına muhalefet ettiklerinden dolayı cezalandırılmalarını talep eder. Fahriyeyle Faika ise bütün bunları yarı gülererek izlemişlerdir. "Hatıra Reis Bey bir daha yapmalarını tenbih ederken omuzlarını silktiler." Dışarıya çıkarken de "Ben (20) gün yatıktan sonra..." sözleriyle, mahkemeyi izleyen muhabire göre "yine içeceklerini anlatmak" istemişlerdir.⁶⁴⁶ Bu iki genç kadını Beyoğlu meyhanelerine götürüren sebep nedir, haberde belli olmasa da, savcı ve hâkimin ikisini de hapisaneyeye göndermesi sadece sarhoşluklarına bağlanamaz. Yukarıda da bahsedildiği gibi, dans salonları ve otellere karşı özel ilgi gösteren vilayet memurlarının amaçlarından biri de Beyoğlu'ndaki eğlence mekânlarından "sürtük tabir edilen" kadınları ayıklamaktır. Ancak sarhoşluklarıyla değil sokaktaki tavırlarıyla dikkat çeken kadınlar sadece Beyoğlu'nda değildir. Annesini öldüren kocası hapse girdikten sonra, kocası Neşer'in sütkardeşiyile "sevismeye" başlayan Makbule, "kapı aralarında, karanlık köşelerde" süren bu macerasından dolayı kayınbiraderi İlyas tarafından uyarıldıktan sonra da bu tür hareketlerine devam etmiş, "... harta bir gün Ayasofya merkezi dahilinde biraz hayâsı olan kadınlara yakışmayacak tarzda bazı hareketlerde bulunmuş"tur.⁶⁴⁷ Sütkriye'yi ise ağabeyi "Sirkeci'de bazı âlüftelelerle birlikte gezerken" görmüş ve hiddetinden dişlerini kırmıştır. Olay üzerine kardeşini döven "Süktü derdest edilmiş, ahlaksızlığa başladığı tahakkuk iden Sütkriye de kendisine vesika verilmek üzere polis müdriyetine götürülmüştür."⁶⁴⁸ Bu iki kadını, çevrelerindeki erkeklerin nefretini üzerlerine çekecek kadar değiştiren önemli nedenlerden biri, içinde yaşadıkları koşullar olabilir. Birinin annesi kocası tarafından öldürüldüğüne -ki kocası hapis-hanededir- diğeri de ağabeyiyle birlikte yangın yerinde bir kulübede yaşadığına göre, yoksullukları aşıkârdır. Ancak ne kadınlar sadece ekonomik koşullar yüzünden Sirkeci veya Ayasofya sokaklarında başlarına iş açacak davranışlara girer ne de polis bu kadınlardan bazılarına vesika vererek ahlaklı olanla olmayanı ayırabilir.

646 *Cimburiyer*, 8 Eylül 1924.

647 *Cimburiyer*, 10 Eylül 1924. Makbule başka bir gün kocasının sütkbiraderi olan Ekrem'le bir derenin kenarında "en müstekreh vaziyette" yakalanmış, bütün bunlardan sonra da kayınbiraderi İlyas tarafından öldürülmüştür.

648 *Cimburiyer*, 20 Teşrinievvel 1924.

1924 yılının Eylül ayında, Beyoğlu'nda Madam Sera'ya air randevuvene baskın düzenleyen ahlak polisi, girdiği odalardan birinde bir erkek ve kadına rastlar. Bu alelde vaziyeti bir gazete haberi haline getiren ise odadaki çiftin kimliğidir. Erkek, "İstanbul çarşısında kuyumculuk eden Karaber isimli bir Ermeni genci..."; diğeriyse "hüviyeti meçhul bir Türk kadını"dır. Aslında olayı fevkalade yapan ay-rıncı kadının evli olması ve "Karabeti sevdiği için ayaklarıyla istiyе istiyе o ran-devuvene gittiğini, siyaha boyanmış gözlerini kapamadan" itiraf etmesidir. Ka-dının kabahati o kadar büyüktür ki, savaş ve işgal dönemlerinde ortaya çıkan ve aracılık yapıtlarından dolayı birdenbire büyük paralar kazanıp muhit değiştiren nezuhur zenginlerden biri olması muhtemel olan kocasının mesleği de gazetenin nezdinde birdenbire değer kazanır. "Sabahıtan akşama kadar çalışarak komisyon-culuk yapmak suretiyle tedarik ettiği parayı, sırf karısının ve o karısından olan üç yavrucanın müreffeh bir hayat yaşaması için sarf ve isrihlak eden adam", karısının içinde bulunduğu bu durumu hissememişti. Evli olduğu halde bir randevuevin-de aşığı ile polis tarafından basılan kadının bu günahı işlerken seçtiği arkadaş-şının kimliği, anlaşıldığı kadarıyla, kendisine özel muamele yapılmasına neden olur. Randevuevinde evli bir Türk kadınının Ermeni aşığıyla yakalandığı hab-e-rini alan şube müdürü suçluyu bizzat ziyaret eder. Karşısındaki kadının suçunu âdeta bir muhasebeci gibi çözümler. Eylül'dir, bir Rum kadının randevuevinde Er-meni bir gençle yakalanmıştır. Haberi aktaran gazetecinin kelimeleriyle "taşır-dığı Türk kadınılığı namını böyle adı bir surette terzil emeye" kalkışmıştır. Polis müdürünün bu sözleriyle daha önce aşığına isteyerek, kendi ayaklarıyla gittiğini "gözleri kapamadan" söyleyen kadın tam tersine ağız değiştirerek pişman oldu-ğunu, bir daha böyle bir şey yapmayacağını, kocasına lütfen haber verilmemesini, ağlayarak, yalvararak ister. Gazeteye göre kadın "yaptığı günahın hesabını o anda öder". Kendisine özel muamele yapılmasına neden olan "Ermeni aşık" figürü bu kez kurtarıncısı olur. Çünkü üç çocuk annesi bu kadın "Belki de hain bir Ermeni tarafından tuzığa düşürülmüş"tür.⁶⁴⁹

Sadece kadın-erkek ilişkilerine veya Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da "ahlak sorunlarına" dair değil, satır aralarında görünüp kaybolan milliyetçiliğe, komisyonculara ilişkin değişen yaklaşıma kadar, dönem için açılacak bir çok tar-tışmaya malzeme olacak bu metin, uzun, yargılayıcı ve abartılı cümlelerden anlaşı-labileceği gibi bir edebiyatçı tarafından yazılmıştır. Yukarıdaki bu haber, cumhu-riyet yıllarının "ucuz roman" yazarlarından birinin, Esat Mahmur (Karakur)'ün imzasını taşımaktadır. Haberin yayımlandığı tarihte öğrenci olan yazar, dönemin

649 *Son Telgraf*, 2 Teşrinievvel 1340.

bir çok diğer edebiyatçı gibi gazetecilik de yapmıştır. Ancak haberin altında ki imzanın edebî kimliği bu bölümde yapılan tartışma açısından merîi değersiz kılmaz. Bilakis haberin devamında Esat Mahmut'un yazdıkları, bu çalışmanın, Cumhuriyet'in ilk dönemi boyunca sokaktaki kadının bir "tanzim" veya bir "ıslah" nesnesi olduğu yönündeki fikrini destekler. Dahası otoritenin en önemli problemi "düşmüş" kadınlarla diğerlerini ayırmak konusunda yaşadığı düşünce-sini de kuvvetlendirir.

"Şube müdürü izzet-i nefsinî ve milliyetini aşk denilen bir mefhuma yok bahasına sataran bu kadını serbest bırakmak suretiyle ıslah-ı hal edeceğine kail oldu. Hadiseyi zevcine inhar etmedi. İşte feci ve o nisbette vahim bir hadise zanmetmeyiniz ki yalnız bu kadının başına gelmiştir. Hayır. Elde ettikleri hürriyetin sarhoşluğuyla kendilerini kapıp koyveren Beyoğlu'nun barlarına Kadıköy'ün randevuevlerine düşen bu makule kadınlar bugün çoktur. Daha geçenlerde Taksim barlarından birinde sarhoşların el şarkırları arasında ortaya çıkıp göbek armaya kalkan kadın artık Türk kadınılığı, nesline mensup değildir. O ancak Paris mahallesinden Fevziye'ye taşınmış kadınlar nesline mensupdur. Fakat soruyoruz bu nesil ile diğer nesli ayırmaya berikiler içinde sukûta hazır olanları kurtarmaya ne zaman muvaffak olacağız."⁶⁵⁰

Yeni Cumhuriyet, bu iki kadın "nesli"ni birbirinden ayırmada zorlanır. Bunun iki sebebi olabilir. Müslüman Türk kadınları kendilerini belli edecek kıyafetlerinden artık vazgeçmiştir. Daha önceki yıllarda gitmeyi tercih etmedikleri dans salonu, gazino gibi yerlere gitmeye başlamışlardır. Oysa daha önceleri, bu gibi yerlere gidebilenler, bu gibi yerlerde olmaları için kendilerine para verilen kadınlardır. Böylelikle yeni kurulumuş bir rejim olarak Cumhuriyet, kadınların gündelik yaşamlarına getirdiği özgürlikle birlikte kendisi de yeni bir problemle karşılaşır.

Çözümlerden biri, bu tür problemlerle karşılaşan idarelerin yaptığı gibi, "düşen bu makule" kadınları kayıt altına almaktır. Bunun için sık sık denetimler yapılır. Kışın Beyoğlu'ndaki barlar, yazın Boğaziçi ve Adalar'daki yazlık gazinolar denenilerek "bu makule" kadınlara vesikalar verilir, on beş günde bir muayenele-ri yapılarak faaliyetlerinin devamına izin verilir.⁶⁵¹ Ancak vesikası olmadığı halde yaşamak için bu tür bir yolu seçmiş kadınları diğerlerinden ayırmak kolay değildir.

650 *Son Telgraf*, 2 Teşrinievvel 1924.

651 *Son Saat*, 25 Temmuz 1926.

“Bu nesil” kadınlar kamusal mekânlarda bir problem çıkarmadıkları sürece kendilerini ahlak zabırasının vesikasından ve yeni rejimin ayırıcı damgasından kurtarabilirler. Ancak akşamcı ataların sözüyle bu tür mekânlarda tüketilen içkiler şişelerde durduğu gibi durmaz ve polise “bu nesli” diğerinden ayıracak ipucunu verir. Bu ipucu, yukarıda bahsi geçen Faika ile Fahriye’nin yakalanıp mahkemeye çıkarılmasının nedeni olan sarhoşluktur.

Mesela eğer müşterisi İbrahim’le beraber gittiği gazinoda içkiyi fazla kaçırmasa, zabıta İkbâl’in farkına varmayacaktır. Kasımpaşa’da oturan gazcı İbrahim Mehmed, “Teyyare Bayramında dört başı mamur bir şekilde eğlenmek istemiş. Ve bir de kadın tedarikine lüzum görmüş”. İbrahim Mehmed zor da olsa Beşiktaşlı İkbâl’i eğlencesine karılmaya ikna eder. Ancak “İbrahim ile İkbâl eğlencelerine devam etmekte iken, içtikleri rakının tesiriyle olacak ki aralarında kavga zuhur etmiş ve birbirlerine ağza alınmayacak lakırdılar söylemeye başlamışlardır”. Haberde, hakkında “Beşiktaşlı” olması dışında bir ayrımı verilmeyen İkbâl o kadar ileri gider ki en sonunda olaya zabıta müdahale eder. İkbâl’i de tahkikat yapmak üzere karakola götürür.⁶⁵²

Sanki 19. yüzyılın yarısında, kozmetik ve modanın Fransız erkeklerine ve otoretilerine oynadığı oyunun bir benzerini, Cumhuriyet’le beraber değişen, değişen gelen giyim tarzı Cumhuriyet’in kendisine karşı oynamaktadır. Aşağıdaki haberde, bir kadının üzerindeki kıyafetin, gazeteci ya da hâkim, erkekler üzerinde nasıl bir etki bıraktığının, hatta nasıl bir kafa karışıklığına sebep olduğunun ipuçları bulunabilir:

“Başında havai mavi bir tül kabararak, dar ve kısa etekli kostüm için de dimdik duran bir kadın... Kendisi gençlikle beraber bir nevi şıkdı da. İpek ve renk üzerinde toplanmış, boyalar sürülmüş bir “palet” intizamını bırakıyordu. Kadının yanakları, dudakları da boyalı, gözleri derinden derine sürmeli idi. Adeta “bonmarşe”de berrak camekânlar içerisinde gözleri olan cıcılı bicili bir raş bebeğe benziyordu. Bu kadının adı Behice.”⁶⁵³

Behice’nin bu kadar dikkatli gözler önüne çıktığı yer yine bir mahkeme salonu. Behice’den önce, onu tutuklayan Eminönü Merkez komiseri İsmail Hakkı Konuşur. Komiser devriye gezirken Behice’ye Sakarya Birahanesinde rastlamış ve merkeze getirmiştir. Burada tabip raporuyla genç kadının sarhoşluğunu tespit edip kayda geçirir. Behice, karakolda bütün bunları yapan polislere hakaret

652 *Son Saat*, 2 Eylül 1926.

653 *Yakıt*, 21 Temmuz 1926.

de eder. Hakim, mahkemede yaptıklarının nedenini açıklasın diye Behice'ye söz verir. Genç kadın biraz içtiğini itiraf eder, gerçi bunu beliririrken söylediği veya gazetecinin ona yakıştırdığı sözlerle az önceki giyimini arasında çelişki vardır: Yürüdüğü satırlardan bir hanımefendi gibi tasvir edilen genç kadın "İki bira içtim, beyrime vurmuş" diye konuşur. Behice, hakime pişman olduğunu, bir daha içmeyeceğini söyler: "Cümle alem içiyor, ama ben içmeyeceğim." Behice, sanki neden özellikle kendisinin içmemesi gerektiğini anlamış gibidir. Hakimse "İstersen on sekiz şişe iç, ama sarhoşluğun ve memurlara hakaretin" diyerek, kanundaki garip boşluktan herkesi haberdar eder, yani on sekiz bira içmek serbest ama sarhoş olmak yasaktır. Hakim, Behice'nin iyi halinden dolayı insafa geleceksen öündeki dosyaları karıştırır, Behice'nin daha önce de yine sarhoşluktan dolayı ceza aldığı nı görünce, bu genç ve şık kadını üç aylığına hapisaneyeye gönderip, buna ek olarak kırk lira da para cezasına çarptırır.⁶⁵⁴

1920 yılında yeni kurulan Meclis'in, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in teklifiyle kabul ettiği Men-i Müskirat Kanunu, her ne kadar Behice'nin mahkemeye çıktığı tarihten dört ay önce, 1 Mart 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ile mülga olsa da, bu yeni kanun da içki tüketimi ile ilgili diğerleriyle benzer hükümler bulundurulur. Söz konusu kanunun "Her kim, umumi veya umunun girebileceği yerlerde halkın rahatını bozacak veya rezalet çıkartacak surette ve aşikâr bir halde sarhoş olarak yakalanırsa" diye başlayan 571. maddesi, açıktır ki sarhoşluğun neye göre ölçüleceği konusunda açık bir tanım yapmadığı gibi içkinin alenen tüketimi konusunda da açık bir hüküm vermemektedir. Bu boşluğu dolduran bir açıklama dönemin İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'den gelir: "Yeni ceza kanununda her ne kadar rakının alenen içilip içilmeyeceğine dair bir kayd yoksa da kanun, hal-i sekrde koyverenleri tecziye etmektedir ve rakının içilmeyeceği hakkında evvelce ısdar edilen kanunun hükmü caridir."⁶⁵⁵ Buna rağmen dönemin gazetelerinde, sadece sarhoş olduğu için tutuklanan İstanbullu erkeklerle rastlanmaz, böylesi varsa bile bu ya gazetelerin bu tür olaylara ilgi göstermediklerini ya da polisin kanunu kendisine göre yorumlayıp uygulayabildiğini gösterir. Örneğin Kasımpaşa sakını "Seyri-Sefain fabrikası amelesinden 27 yaşındaki Mahir Tahir cuma günü aldığı bütün hafırlığını sarf ederek dört başı mamur bir alem yapmayı kararlaştırmıştır". Arkadaşlarıyla buluşmadan önce birkaç şişe bira içmek isteyen Mahir, ilk birahaneden sonra bir başkasına, sonra bir diğerine derken her birinde "birkaç bardak veya şişe içmek şartıyla dördüncü, beşinci, altıncı birahaneleri

654 *Vakit*, 21 Temmuz 1926.

655 *Son Saat*, 25 Temmuz 1926.

dolaşmış, sonra evine doğru yollanmış”.⁶⁵⁶ Âdeta şehrin bütün birahanelerini bir akşamda ziyaret etme maharetini gösteren Mahir’in gazeteye haber olmasının sebebi ise sarhoşluktan dolayı tutuklanması değil, sızıp kaldığı bir duvarın dibinde iç çamaşırlarına kadar soyulmasıdır.

Bütün bunlar, Behice’nin tek suçunun sarhoş olmak değil Sirkeci’de bir bira-hanede erkekler arasındayken sarhoş olmak olduğunu düşündürüyor. Eğer başka bir kabahati yoksa, Cumhuriyet’in ilkeleri açısından kadınların sosyal hayata katılımalarının teşvik edildiği bir dönemde, yakalandıkları zaman “sarhoş” ve yalnız olan bu kadınların yöneticilerin bu derece tepkisini çekmemesi gerekirdi.

Meyhaneye ve bara gitmek, bunları geçerken yapmak dışında anlamlara sahipti. Bazı İstanbullular için bar veya gazinoya beraber anılmak bir hakareti aynı zamanda. Mesele mahkemede, Matmazel Aspaya, komşuları Madam Forika’yı kendisi için annesine “Senin kızın kiliseye diye bara gider” demekle suçluyordu. Madam Forika ise “Bu kızı evlendir artık, yaşı büyüktür” dediğini, kızın evlenmek istemediği için kendisine kızdığını söyleyerek savunur kendisini. Hâkiminin yorumu da Aspaya’nın duyduklarından bir hakaret çıkarmasını destekler niteliktedir. Evlilikle ilgili olarak “Onun kendi bileceği iştir” diyen hâkim, Madam Forika’ya “ama bardan niye bahsediyorsun” diye sanki yaptığının hara olduğunu söylemektedir. Dahası bu garip dava başka şahitlerin dinlenmesi için ileri bir tarihe ertelenir.⁶⁵⁷ “Bara gitmek”, bir İstanbullu kız için hakaret olabildiğine göre, barda yalnız bulunan sarhoş kadınlar hakkındaki zabıranın özel ilgisinin nedeni de ortaya çıkar.

Öre yandan meyhanede yakalanan Türk kadınlarının, Türk Ceza Kanunu’ndaki ifadesiyle “halkın rahatını bozacak ve rezalet çıkaracak ve aşıkâr bir surette sarhoş olmaları”nın meyhanedeki erkeklere rahatsızlık vereceği şüphelidir. Gürpınar’ın, *Meyhanedeki Kadınları* yüksele sesle şarkı söylemeğe başladığında, yan masada oturan edebî ikizi bundan mutlu olur “Ah, ah... Hanımlar ne de güzel okuyorlar. Ömrüm artıyor” diyerek keyiflenir.⁶⁵⁸ Ancak kadınlara dair bu ilgi ve memnuniyet elbette kocalarının hoşuna gitmez. Masadaki kadınlarla erkeklerin arasında çıkan tartışma, bir bakıma Cumhuriyet’in yaşadığı ilişkililerin özeti gibidir. Kadın-erkek eşitliğine ilişkin hararetili bir söyleve girişen Bahriye Hanım’ı, “Yaşadığımız yüzyıl sana bana zahmet vermeden bütün bu meseleleri

656 *Son Saat*, 16 Ağustos 1926.

657 *Yeni Gün*, 4 Nisan 1931.

658 Gürpınar, *Meyhanede Kadınlar*, s. 16.

“çözümüylüyor”⁶⁵⁹ diye uyaran kocası, değişen koşulların toplumsal hayata olan etkisinin zaten gelenekleri bir anlamda çözdüğünü, eskinin yerine yeniyi kendiliğinden koyduğunu söyleyen herhangi bir düşünürün yerindeyken, kadının sert itirazıyla dönüp Cumhuriyet’in bu değişim karşısında aldığı tavır takınır. Bahriye Hanım, “Bira içiyorum engelliyorsunuz. Şarkı söylüyorum engelliyorsunuz” dediğinde, erkeğin ve bir bakıma Cumhuriyet’in kadın özgürlüğüne dair sınırları da ortaya çıkar: “Haysiyetimizi korumak zorundayız. Kadının hür olmasını istemim ama bir çingene karısı gibi sokak ortasında türkü çagırıp göbek atacak kadar değili!” Ancak Gürpınar, bürün iyi gözlemciler gibi Bahriye Hanım’ın ağzından kehanetini yapar.

“Türk kızları müzik ve şan öğrenmeğe Avrupâya gidiyorlar. Az zaman sonra bu sanat o kadar ucuzlayacak ki, sokak ortasında mandolinleri, gitarları boyunlarına asılı, kemanları koltuklarında gruplar göreceksiniz. Bunlar nafakalarını toplamak için her kahveye, gazinoya, meyhaneye girip çıkacaklar. Türk kıızı pek adı barlarda, önu sarhoş dolu pis sahnelerde göbek atacak, arada bir kulise girerek piçini emzirip yine çıkacaktır.”⁶⁶⁰

Gürpınar’ın bu hikâyeyi yayımlamasından sekiz sene sonra, 1932 yılında çıkarılan Türkiye’deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, şoförlük, inşaat işçiliği gibi bir sürü ikincil meslek arasında “Kahvehane, gazino, dansing ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik” gibi “bar oyunculuğu ve şarkıcılığı”nın da, “Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılmasını” yasaklamıştır.

Sonuçta Cumhuriyet’le birlikte sokakra öncesine göre daha çok görünen kadın, hem erkekleri hem Cumhuriyet idaresini, en azından İstanbul özelinde, yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Daha önce mesleklerinden dolayı sokaka çıkıp bara gazinoya gidenlerle, Cumhuriyet’in nimetlerinden faydalanıp sokaga inmmiş olanlar birbirlerinden nasıl ayrılacaktır. Bu sorun, sadece Cumhuriyet’in ve sadece İstanbul’un sorunu gibi de görünmemektedir. Yukarıda özetlendiği gibi kadının Batı şehirlerinde sokaktaki varlığı da muktedirleri ve erkekleri aynı soru işaretleriyle baş başa bırakmıştır. Bu sorunun nasıl çözüldüğünden daha önemlisi aslında, sokak ya da yolu kadınlara, devletin değil sokak kızları ya da “yollu” olanların açmış olmasıdır. En azından erkeklerin kamusal mekânda kadınlarla birlikte vakit geçirmeye onlarla alıştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

659 *A.g.e.*, s. 72.

660 *A.g.e.*, s. 24.

Kadının Şehirle/Erkekle İmtihanı

Cumhuriyet’le birlikte erkek sadece kadınların sokaktaki varlığına alışmak zorunda kalmaz, kadının çalışma hayatına katılmasından kaynaklanan yeni durumlara da alışmalıdır. Üstelik bunun iki boyutu vardır; bazı erkekler eşlerinin de çalışmasına göz yummaya, bazıları ise kadınlarla birlikte çalışmaya mecbur kılırlar. Her erkeğin bu iki duruma kolaylıkla adapte olacağını söylemekse zordur.

Kadının çalışmaya başlamasıyla birlikte bazen evde roller değişir. Cahit ve Nazmiye arasındaki kavganın nedeni de böyle bir rol çatışmasıdır. Kütahyalı olan kocası Cahit, Nazmiye’nin, gazete muhabirinin de onayladığı güzelliğine kapılıp kızı ailesinden ister. Evlenip İstanbul’a gelirler. Başına gelenleri anlatmadan önce Nazmiye ya gerçekten geçmiş günlerini özlemle anar ya da yine mürekkebe muhabirin tahayyülü karşır: “Ben gayet mesutrum” der, “çünkü hem evlenmiş hem de İstanbul’a gelmişim. Kocam burada çalışıp bana bakacaktır.” Arma İstanbul, Kütahyalı bu genç kadının hayalleri için fazlasıyla gerçekçidir. Silahtaraga’da bir saçına fabrikasında çalışan Cahit, burası kapanınca işsiz kalır. Bütün çabalarına rağmen iş bulamayınca eve para getirmek görevi Nazmiye’ye düşer. Ucuз işgücü olduğundan kadınları tercih eden tütün depolarından birinde “65 gurusu” gündelik çalışmaya başlar. Ne var ki zaman geçtikçe, çiftin değişen koşullara geçici diye bulunduğu çözüm kalıcı hale gelir. Belli ki kazandığı paranın güveniyle, Nazmiye kocası için “Ben kendim çalışıp kendime baktıktan sonra onun bana ne lüzumu vardı” diye düşünmeye, İstanbul’da yaşayan ağabeyinin yanına taşınma planları yapmaya başlar. Bu tasarılarını gerçekleştirmek için harekete geçmesine ise bambaşka sebep bulacaktır. Nazmiye, bir gün eve geldiğinde kocasını kendi arkadaşlarından biriyle yakalar. Bunun üzerine evi terk eden karısını sürekli takip eden Cahit, her şeye rağmen karısını suçluyor olmalı ki onu kendince cezalandıracak, dokuz yerinden bıçaklayacaktır. Nazmiye, bütün bunları kendisini hastanede ziyaret eden muhabire anlatmıştır.⁶⁶¹

Nazmiye, İstanbul’un değişen yüzünün önemli figüranlarından biri sayılabilir. Kadınların ucuz işgücü olarak kullanıldığı tütün depolarından birinde çalışmaktadır. Kazandığı para az da olsa⁶⁶² evin giderlerini kendisi karşıladığından kocası hakkında fikrini değiştirmiştir. Hatta kocası kendisine muhtaç hale geldiği için onu terk etmeyi de düşünmeye başlamıştır.

Aynı değişim, aynı kendine güven Nazmiye gibi diğer tütün işçilerinde de bulunabilir. Örneğin Mahmut Yesarî’nin *Çalluk* isimli romanının kahramanlarından

661 *Yeni Gün*, 14 Nisan 1931.

662 Haberin çıktığı gazetenin fiyatı beş kuruştur.

"Hanımlar Bıçkı Mektebi" (1930'lar); Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu.

Münevver de yaşadığı evin reisi konumundadır. Annesi sırf evin geçimini o sağlıyor diye Münvevver'in aynı fabrikada çalıştığı Murat Çavuş'la olan ilişkisine göz yummak zorunda kalır. Kızın "gayrimeşru" ilişkisi yüzünden alevlenen anne-kız kavgalarını sürekli annenin altran almasıyla sonuçlanır: "Dostumu, oynasını buraya kadar getirdin diye göz yumdum, bilmezlikten geldim. Çünkü ses çıkaramam... Çünkü sana muhtaç yalnız ben değilim, benimle birlikte aç kalacak bir masum da var..."⁶⁶³ Yaşadıkları, Münvevver'in kendisine ne kadar acı verirse versin, aslında konumu onu bir bakıma aile baskısından özgür kılar. Para kazanmak onu özgürleştirmiştir. Bu sadece bir roman kahramanı olan Münvevver için geçerli değildir. 1924'te mübadeleyle İstanbul'a gelen bir ailenin çocuğu olarak Zehra Kosova, tütün depolarında çalışmaya başladığı andan itibaren gündelik hayatına dair kararlarda nispeten daha serbesttir. Örneğin Kosova'nın işçi arkadaşları sık sık ev toplanmaları düzenleyip eğlenirler. Kosova, annesinden yine işçi arkadaşlarıyla Gülhane Parkı'na gitmek için izin istediğinde hiçbir itirazla karşılaşmaz...⁶⁶⁴ Kosova da her gün fabrikada gördüğü erkeklerle karşı oldukça rahattır. Arkadaşları aracılığıyla tanıştığı Mustafa, çok değil on gün sonra evlerine misafir olur. Anne, kız ve Mustafa, annenin şişede kalan son yağla pişirdiği tatsız mercimek yemeğini beraber yer. Ancak Mustafa'yla olan arkadaşlık ilişkisi başka bir yöne evrilmeyecektir. Mustafa, "çok büyük bir kabalık yaparak" Kosova'yı çok beğendiğini, her zaman buluşup konuşmak istediğini söyleyince Zehra Kosova, ondan çabucak uzaklaşacaktır.⁶⁶⁵

Tütün işçisi kızların anneleriyle olan ilişkisi, roman kahramanı Münvevver ve diğerleriyle kıyaslanınca oldukça politize olan Zehra Kosova'yla sınırlı tutulamaz. Üsküdar'da 1925'te açılan dans salonlarının müdavimleri de genelde tütün depolarında çalışan işçi kızlardır. Bunlar fabrikadan çıkıp evlerine dönünce hızla yaptıkları kahvaltıdan sonra soluğu dans salonunda alıp, saatlerce sahnede dans eder. Çoğunun annesi, önce tepkiyle kızlarını sahneden tekme tokat almaya çalışsa da, bu kavganın üzerinden biraz zaman geçince onlar da kızlarıyla beraber salona gelip dans pistini izlemeye başlar.⁶⁶⁶ Gerçi kızlar sahnede kız kıza dans ediyordur ama bu onların erkeklerle flört etmekte zorluk çektikleri anlamına gelmez. *Çulluk* romanında sevdiği Murat Çavuş'tan istediği ilgiyi göremeyen Münvevver'in gerçek hayattaki karşılıklarından biri Münire'dir. Kasımpaşa'da Cami-i Kebir Mahallesinde oturan "tütün amelesinden 18 yaşlarında Münire Hanım" da "aşığından yüz"

663 Mahmut Yesari, *Çulluk*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 40.

664 Zehra Kosova, *Ben İyiyim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 67.

665 *A.g.e.*, s. 80.

666 *Son Saat*, 30 Temmuz 1926.

bulamayacaktır. Yalnız Münire, Münever kadar sabırlı değildir hayata karşı. “Sevdiği genç tarafından çok fena muameleye maruz kaldığı için çok me’us” olan Münire intihar etmeyi deneyecek; ama komşuların yardımıyla kurtarılacaktır.⁶⁶⁷ Tütün fabrikasında veya depolarında gruplar, kadınlı erkekli çalışmaktadırlar. Bütün diğer İstanbullu kadınlarla karşılaştığında karşı cinsle en çok vakit geçiren kadınlar bu tütün işçileridir. Ancak bu imtiyazları, İstanbullular tarafından pek hoş görülmemiştir. Mahmur Yesari bile hiçbir şekilde araya girip mesaj vermediği romanı *Çulluk*’ta kendini tutamaz ve fabrika çıkışlarında işçilerin fabrikadan bir şeyler alıp almadığını kontrol eden mubassırın üzerinden “amele sınıfı” hakkında fikrini açıklar sanki. Fabrika’da çalışan kadınlardan biri Münever’in çantasına beş paket sigara koyar. Sigaraları bulan mubassır tam burada biraz Yesari biraz okurun yerine geçer:

“Mubassır, işin iyüzünü bilmemekle beraber, amele arasında yaşaya yaşıya onların ahlaklarını, kinlerini; kavgalarını göre ruhlarını, hislerini anlamış; şu geçen sahneden, Münever’e bir oyun oynadığını derhal hissetmişti.”⁶⁶⁸

“Amele ahlakının” başkalığına dair, onlardan olmayanların düşüncelerinde benzerlikler gözlemlenebilir. Cibali Tütün Fabrikası muhasebesinde çalışan Burhan Arpad aslında tiyatroya, gazeteciliğe meyilli bir gençtir. Fabrikadaki işini sevmeyiz, paydos zili çalar çalınmaz kendisini tiyatrolarla dolu Şehzadebaşı’na atar. Ama zil çalınca fabrikanın önünde bambaşka bir çevre vardır: “Satıcılar, rejî kızlarına bolca mal satmış tefeciler, dostlarını almaya gelmiş bıçkın delikanlıların” oluşturuğu bu kalabalığın arasından “hayal perdesi”ndeki gerçek dışı masallarına dönen Güzelhisar çocuğu fabrikayı şöyle hatırlar:

“Büyük kapıdan her sabah giren yüzlerce insanın atölyelere çabucak dağılışı, tam sekizde tüm makinelerin aynı anda çalışmaya başlamasıyla havayı dolduran güçlü uğultu, tütün işçisi kızların kavgaları, sevinçleri, solgun yüzleri, aralarında arısmaları ve bir erkek görünse ruhaf ruhaf gülüvermeleri, o güne kadar tanıdığım ‘Güzelhisar’ ve ‘hayal perdesi’nin ötesinde daha başka, daha gerçek bir dünyanın var olduğunu kafama yerleştiriyordu.”⁶⁶⁹

667 *Son Saır*, 24 Temmuz 1926.

668 Yesari, *Çulluk*, s. 133.

669 Arpad, “*Bir İstanbul Van İdi*”, s. 34.

Arpad her kadar anılarında da söylediği gibi bu “gerçek dünya”nın farkına ancak yirmili yaşlarında varsa da İstanbul’da gündelik hayat, kadınların lehine değişmektedir. Bu değişimi yaşayanlardan bir diğeri, dört yıllık evli Kazım ile Zümürd çiftidir. Kazım’ın kazancı evin ihtiyaçlarına yetmediğinden Zümürd’ün de çalışmasına karar verirler. Zümürd Mahmutpaşa’da bir fanila imalathanesinde çalışmaya başlar. Haftada on lira gibi o zamana göre tarminkâr bir para kazanmaktadır. Kocasını Kazım ise artık eve olan sorumluluğunu her akşam getirdiği iki okka ekmele sınırlamıştır. Öte yandan genç karısını da kıskanmaya başlar. Onu oturdukları evin alt katındaki kiracıların oğluna bakıp gülmsemekle suçlayarak başlattığı kavga sonunda tatlıya bağlanır. Bütün bu bilgileri öğrenmemizi sağlayan ise yine Kazım’ın kıskançlığıdır. Ancak bu “kıskançlık” öyle boyutlara gelmiştir ki yacılı misafirlerini baltayla yaralamıştır. Misafirleriyse bacanağı ve baldızıdır. Evde müsait tek odada, kadınlar ayrı erkekler ayrı yataklarda yatarken, Kazım her nedense önce bacanağın, sonra da karısı ile baldızını yaralamıştır.⁶⁷⁰

Belli ki Kazım, evin içinde dört yıldan sonra kaybettiği iktidarının acısını karısına ilk önce kıskançlık yoluyla yansıtmak ister. Daha önceki bölümlerde İstanbul’da düşük gelirlili grupların ne tür koşullarda yaşadıkları ayrıntıyla ele alınmıştır. Kazım’la Zümürd de muhtemelen başkalarıyla paylaşıtları bir evin tek odasında yaşamaktadırlar. Bu yaşam koşullarının bir soruna neden olması için Zümürd’ün çalışmaya başlamasının, sonra da Kazım’ın işsiz kalmasının bir katkısı olmalıdır; ancak kıskançlık, sadece bu tür rol değişimlerinde başka sorunların bahanesi olarak açığa çıkan bir duygu değildir. Yeni yaşam tarzı da, evde de-ğil de dışarıda, evli çiftlerin beraber karıdıkları roplanlarla birlikte, erkeklerin yeni durumlara uyum sağlamasını gerektiriyordu.

Gazetelere yansıyan bir çok cinayet ve intihar haberlerinde, erkek öfkesinin nedeni olarak genelde “kıskançlık” gösterilmektedir. Karısıyla çeşitli balolara katılan ve nispeten “modern” adedilecek erkekler gelişikili bir değişimin gerilimini yaşamaktadırlar. Erkek için kadının kamusal alandaki varlığı, yalnız olduğunda, en fazla kendi doğasıyla yaptığı mücadeleden dolayı sevimsizleşir; yoksa erkek, kadının sokaktaki varlığından memnundur. Ama kamusal mekânda eşleriyle görünen erkekler başka türlü bir gerilimin içinde bulurlar kendilerini. Çünkü artık sadece seyirci konumunda değildirler. Seyredilenlerden biri de kendi eşleridir artık.

⁶⁷⁰ *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1924.

Erkeğin Şehirle/Erkekle İmtihanı

Bir bahar akşamı, eşi Marika'yla beraber Odeon Tiyatrosu'ndaki baloya katılan kabzımal Ahmed Münir Efendi, sabaha karşı eve dönerken, şoförünün kullandığı otomobilin içinde intihara teşebbüs eder. Hastaneyeye kaldırılan Ahmet Efendi'nin intiharına "baloda bazı münasebersiz manzaralar karşısında kalmış" olmasının sebep olduğu düşünülüyorsa da haberde bu düşüncenin gerçeği ne kadar ifade ettiğinin bilinmediği de vurgulanır.⁶⁷¹ Gayrimüslim bir kadınla evlenmiş zengin bir kabzımal, katıldığı bir balo dönüşü silahı kendi ağzına atesleyecek kadar neyin öfkelenirdiği gazeteciler tarafından bilinmese de, aynı durum Sarıyerli marangoz Stefan için geçerli değildir.

Stefan otuz dört karısı ise yirmi dört yaşındadır. Bu evli çift hakkında tahkikat yapmış olan muhabir, Stefan'ın kıskanç bir erkek olduğundan son derece emindir. Yaptığı tahkikata karıştırdığı hayal gücüyle olayı okurlara aktarır. Stefan karısını çok sevdiği için kıskanmaktadır. Hatta bu hal onu geceleri uykusuz bırakır. Gece yaraları karısını uyandırıp onu "eğer beni aldatırsan senin kanımı içerim" diye tehdit eder. Erkeğin bütün bu paranoyasına rağmen evli çift sosyalleşmekten de kendilerini alamaz. Bir cuma günü evlerine gelen misafirlerini Çırcır'a pikniğe götürmeğe karar verirler. Kiraladıkları bir arabayla piknik yerine giderler. Lakin sayfide geçirdikleri birkaç saat içinde "oradaki erkek kalabalığı Stefan'ın bütün kıskançlık damarlarını ayağa kaldırmıştır". Buna rağmen pikniğe devam edilir. Stefan Çırcır'a geldikleri arabanın sahibiyile akşam tekrar gelip onları Sarıyer'e götürmesi için anlaşmıştır. Ancak akşam, uzun süre bekleseler de araba gelmez. Stefan, eşini ve misafirlerini alıp eve döner. Onlar içeri girdikten sonra kapı çalar. Gelen arabacıdır. Stefan'a onları almak için Çırcır'a gittiğini ama bulamadığını ve yine de parasını istediğini söyler. Stefan belli ki uğraşmak istemez, arabacıyı parasını verip gönderir. Karısı binmedikleri arabanın parasını ödediği için Stefan'a söylenir. Hatta kocasını "enayi"lik etmekle suçlar. Stefan bunun üzerine sinirlenir ve karısını feci bir şekilde döver. Hikâye bununla da kalmıyor. Yaşadıklarının etkisiyle Tarabya kıyısına gidip kendisini denize atan kadın kurtarılacaktır. Ama olan bieni ailesine de anlar. Bütün ailenin katıldığı bir konuşma önce tartışmaya sonra kavgaya dönüşür, Stefan da belli ki sağlıksız olan psikolojisinin sonucu geçirdiği cinnetle karısıyla kayınpederini yaralar, kayınpalidesini de öldürür.⁶⁷²

⁶⁷¹ *Takir*, 10 Mart 1924.

⁶⁷² *Takir*, 2 Ağustos 1926.

Muhabir belki Stefanın müthiş öfkesine meşru bir neden bulmaktaki kendisini zorunlu hissederek, bu öfkeyi “kıskançlık” meselesine getirip bağlamıştır. Çırcır’daki “erkek kalabalığının” onu daha da öfkeliendirdiğini düşünmektedir. Kıskançlık, Stefanın cinnetinin gerçek sebebi değil, sadece gazetenin bir tahayyülü olsa bile, hayali ya da gerçek, muhabir ya da Stefan, erkek kıskançlığının sırtlarını gösterir. Nereye kadar giderse gitsin, Cumhuriyet İstanbul’unda erkeklerin kıskançlık için yeterli sebebi var gibidir.

Örneğin Müdde-i Umumiğe dilekçeyle başvuran “tanınmış bir aileye mensup bir” koca, evden annesine gitmek üzere çıkan ama dönmeyen karısını şikâyet etmektedir. Dahası sinirli adam, karısının tanınmış otellerden birinde yabancı bir erkekle beraber oda kiralağığını ve otel kayıtlarında isimlerinin bulunduğunu bildirmiş, hem karısının hem de aşğının cezalandırılmasını istemiştir.⁶⁷³ Aksaray’da oturan ve komisyonculukla geçinen Mehmet Efendi de iki yıldır beraber olduğu sevgilisinin başkalarıyla da ilişki olduğunu öğrenince fazlasıyla üzülmüş, arkadaşı emekli binbaşı Mehmed Bey’le Tepebaşı’nda yürürken birdenbire durmuş ve tabancasıyla intihar etmeye çalışmıştır.⁶⁷⁴ Selanikli Tesviyeci Ahmed de “öteden beri sevdiği Rum güzeli Sofya”nın başka erkeklerle görüştüğünü öğrenince, önce arkadaşı Edhem’le beraber kızın her zaman gittiği Sirkeci’deki dans salonunun yolunu tutar. Sofya’yı salonun dışına çağırıdıktan sonra kolundan tutarak kuyru bir sokaka çeker ve neden kendisini aldacıp başından savdığını sorar. Sofya’nın cevabı nettir; kiminle isterse onunla görüşür.⁶⁷⁵ Kadınlar şehir sahnesinde rol aldıkça güçlerinin farkına varır. Öyle ya seçme şansları erkeklerden daha fazladır. Bazıları kendilerini beğenenler arasında, diğerlerinin medeni durumuna bakmaksızın, kendi isteklerinin peşinden gitmeye başlamıştır. Onların zaviyesinden bakarsak, kendilerini beğenenler arasında, medeni durumlarının bakmaksızın kendi isteklerinin peşinden gitmeye başlamışlardır da denilebilir. Bu durum gayrimüslim, zengin ya da Türk, bir değişkenlik göstermediği gibi sınıfsal bir farklılık da göstermez.

Suşehri’nden on altı yaşında İstanbul’a gelen İlyas ve kendisi gibi taşralı olan karısı Kamile’nin yedi yıllık evlilikleri yine bir sadakatsizlik nedeniyle tehlikeye girer. Karagümruk’te oturan teyzesinin oğlu Münir, İlyas’i evlerinin alt katındaki odaya kiracı olarak gelmesi için ikna eder. Münir ayrıca, belki de alacağı kirayı

673 *Son Saat*, 27 Teşrinievvel 1927.

674 *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel 1924. Fakat arkadaşı, bu üzgün aşğın teşebbüsünde başarılı olmasını engellemiştir.

675 *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1924. Aşğklar arasındaki kaygaya karşın bir polislin kavgada kendi silahıyla yaralanması, bu kırık aşğ hikâyesinin gazeteye yansımalarına sebep olmuştur.

garantilemek için İlyas'a yeni bir iş bulmayı da vaat etmiştir. Ancak zaman geçtikçe bu vaat gerçekleştirmediği gibi, İlyas'ın reyze oğlu Münir'le karısı Kamile'nin bir ilişkisi olduğuna dair dedikodular da bütün mahalleyi sarar. Gazetenin muhabiri bütün bunları hastranede karşısında yaralı duran karı-kocanın anlatıklarından öğrenmektedir. İlyas kendilerini Münir'in yaraladığını söylerken Kamile, kocasının kendisini kıskançlıktan dövdüğünü ve sonra da bayıldığını iddia etmektedir.⁶⁷⁶ Farklı zamanlarda da olsa Suşehri'nden İstanbul'a gelen bu çiftin yaşadıklarında “modern” bir şey olmadığı, bu tür bir “yozaşmanın” benzerinin şehirde değil köyde de yaşanabileceği, hatta Habil ile Kabil'den beri erkeklerin kadınlar yüzünden birbirlerini de kıskandıkları ve bazen bunun için birbirlerini öldürdükleri söylenebilir. Dahası bütün bunların, gazetecilik hilelerinden edinilmiş şüpheli bir bakış açısıyla, bir kazadan sonra hastraneye düşmüş karı-kocanın fotoğrafının altına yakıştırılmış olabileceği de iddia edilebilir. Hepsi doğrudur. Ancak uydurma ya da değil, bütün bu haberler bir bakıma yaşanması muhtemel, kötü ya da iyi, her şeyi sıradanlaştırır.

Sadece akrabalar değil yakın arkadaşlar da bu yeni yaşantının sonuçlarıyla karşı karşıyadır. Çocukluklarından beri yakın arkadaş Cevad ve Hayri beyler aynı zamanda meslektaşır: Cevad şimendifer idaresinde, Hayri ise rüsumatçı memur olarak çalışmaktadır. “Cevad Bey'le Hayri Bey arasında o kadar derin bir samimiyet ve muhabbet mevcud ki Cevad Bey Hayri Bey'den zerre kadar şüphe etmiyor ve zevcesi Hacer Hanımı Hayri Bey'den kaçırmağa lüzum görmüyor” du. Bayramın ikinci günü, Hayri arkadaşını ziyaret etmek için Aksaray'daki evlerinin kapısını çalar. Cevad'ın evde olmadığını öğrenen Hayri, bir süredir yakın “münasebet”te olduğu Hacer Hanım'a bir otomobil gezintisine çıkmayı teklif eder. Otomobille Sirkeci İstasyonu'na gidip işbaşında olan Cevad'ı da yanlarına alır, Moskovit isimli bara giderler. Burada sabaha kadar eğlenen üçlüden Cevad, sabah işbaşı yapmak zorunda olduğundan, arkadaşı Hayri'den arabayla önce kendisini Sirkeci'ye sonra da karısını Aksaray'a bırakmasını ister. Ne var ki isteyken içine bir şüphe düşecek, şüphesinin peşinden evlerine gidecek ve pencereden sızan ısı ve içeriden gelen seslerden, karısıyla arkadaşının arasındaki ilişkiden emin oldukları sonra içeri girecektir. Karısını “dekolte bir gömlekle”, arkadaşını ise “üzerinde yalnız bir fanila” ile yakalayınca, hikayenin sonu da belli olur. İki ölü, bir mahkûm.⁶⁷⁷

Cumhuriyet'le beraber, 1924 yılında Beyoğlu'nda hâlâ sıyahlar içine yürüten Türk kadınları görülse de, eski bir gelenek, kaç-göç kalkmış görünmektedir. Daha

⁶⁷⁶ *Yeni Gün*, 18 Nisan 1931.

⁶⁷⁷ *Takim*, 20 Haziran 1926.

önceki bölümlerde, özellikle İstanbul'da konur yaşamıyla ilgili değişimlerin ele alındığı bölümde, bu kaç-göç prensibinin değişen çevre koşulları nedeniyle uygulaması zor bir anane haline geldiğinden bahsedilmiştir. Ancak Cumhuriyet'le beraber, bu anane, uygulamada zor olmaktan başka ilkel bir davranış biçimi gibi görünmeye de başlayacaktır. Hem kadınlar hem erkekler bu kaç-göç ananesini bir mahremiyet meselesi haline getirmezlere artık. Örneğin bir cinayet davası için, kendisinden bilgi almaya gelen gazeteciye Aksaray, Kızıl Minare Mahallesi'ndeki evinin kapısını açan ev sahibi, evin içinde çıkacak bir tartışmanın da nedeni olur: "İçeriden kadın sesleri yükselmiş ve âdeta kapı arasında küçük bir münazara zuhur etmiştir. Sesinden hayli yaşlı olduğu anlaşılan Müeyyed Hanım'a hitaben şu sözleri sarf etmiştir: Ayıp yahul!.. Erkeklerle görüşüyorsun. Utan! Utan!"⁶⁷⁸ Yıllar geçtikçe, konuyla ilgili bölümde anılan ve "bazen haremde hanımlar"la oturduğunu günlüğüne not alan Said Bey⁶⁷⁹ gibi bu imtiyaza sahip erkeklerin sayısı artacak, daha doğrusu kadınlarla beraber oturmak, bir imtiyaz ya da deftere kaydedilecek kadar hadise-i nadirattan sayılmayacaktır. Örneğin, Türkiye'ye iltica eden eski Musul Mebusu Nuri Bey, her gün, Hükkümet'in kendisine verdiği emlak-ı merrukeden olan binasındaki kiralarını toplamaya gider ve "3. katta oturan Zehra Hanım'ın odasında yarım saat bir saat" oturur. Her gün devam eden bu misafirlik, Zehra Hanım'ı seven Hacı Hasan Efendi'yi sabık mebusun sokakta boynunu kesip kaçacak kadar sınırlendirdiğine göre, kira toplamak dışında başka amaçlar da taşımaktadır. Nuri Bey'in karısı Rahime Hanım da, mesleği kasap olan Hacı Hasan Efendi'nin kocasını sokakta katletmesinde "Zehra Hanım'ın parmağı" olduğunu düşünmektedir.⁶⁸⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, savaş ve ısgalden kalan yaşantıların da biriki miyle, eski değer yargularını rafa kaldıran ve henüz yerine bir başkasını koymayan yeni yaşam tarzı, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin, Lefevbre ve Simmel'in söylediklerini doğrular biçimde, İstanbul özelinde aşkın arzuya dönüştüğünün söylenmesi için yeterli görünmektedir. Arzunun peşine düşmek isteyenler, daha önce yapmış oldukları seçimlerle çelişkiye düşseler de, bunu daha "medenî" yollardan yapmaları da aslında mümkündür. Çünkü sanılan aksine İstanbul'da, Cumhuriyet'ten önce ya da sonra çiftler sıklıkla boşanabiliyorlardı. Cumhuriyet döneminde artık kadın, Gürpınar'ın bir kahramanının söylediği gibi "bir sözle

⁶⁷⁸ *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1924.

⁶⁷⁹ Dumont, "Said Bey", s. 287.

⁶⁸⁰ *Cumhuriyet*, 16 Teşrinisani 1930.

yakın bir sözle uzak⁶⁸¹ değildir artık. Kanunların getirdiği tek yenilik, önce kadınların boşanma davalarında davacı olabilmeleri; sonra da erkeğin istediği anda sorumluluklarından vazgeçmesini engellemekti. Toplumun hem yukarı hem orta hem de alt tabakalarında boşanmak olağandı. Memet Fuad'ın dedesi Miralay Paşa, karısından boşanıp yeniden evlendiği gibi arkadaşlarını karlarından boşandıracak kadar çapkın ve aynı arkadaşlarıyla ilişkilerini sürdürebilecek kadar rahattı. Müccap Ofluoğlu'nun öğretmenlik yapan annesi ve Memet Fuar'ın daha sonra Nazım Hikmet'le evlenecek olan annesi de ilk kocalarından boşanmıştı. Aziz Nesin'in bahçıvanlık yapan babası tam dört evlilikten sonra asıl ailesini kuracağı kadını bulabilmişti. Roman kahramanları arasında *Huzur*'ün kahramanlarından Nuran, Mümtaz'la tanıştığı kocasından yeni boşanmış bir duldu. İstambuluların bir kısmı için, başlarını evlendikleri ilk insanla hayatlarının sonuna kadar aynı yastığa koyma şansları olmamıştı. Yine bu bir kısım İstanbullu, şehrin rastlantısal imkânlarından faydalanıyor ve yeni kısmetler arıyorlardı. Aşağıdaki bölümden anlaşılacağı gibi, buluyorlardı da.

Uçucu Arzular: Şehirde İlişkiler

Boşanmak, arzulara yenilmekten daha medeni bir çözüm olsa da, taraflar bazen diğerine yönelmedikleri şiddeti bu kez kendilerine uyguluyorlardı. Zira boşanmış ya da ayrılmış çiftlerin hikâyeleri, gazetelere, genelde taraflardan birinin üzüntüden iniharıyla geçmiştir. Bazen de taraflardan biri diğerinden ayrılmak istemez, ortaya çıkan kavgalar bu kırık aşk hikâyelerini gazetelere ve tarihe taşır.

Kasımpaşa sakinlerinden Yaşar Hanım, darıldığı kocası Celal Efendi ile küslüğünü iki ay boyunca sürdürmeyi başarmış, "hatta boşanmak için mahkemeye de başvurmuş"⁶⁸²ur. Celal Bey her şeyi göze alıp barış için eve gider ama karısı kaçıyı açmayınca kendi hanesine tecavüz eder.⁶⁸³ "Hasniye" ise kocası tarafından terk edilmesine üzülmüş, çözümü bindiği vapur Arnavutköy'den geçerken kendisini Boğaziçi sularına bırakmakta bulmuş bir İstanbullu kadının ismidir.⁶⁸³ Cihangir'de, Kumru Sokagı'nda oturan ve öğretmenlik yapan Melahat Hanım, annesiyle beraber yaşayan, eşinden boşanmış bir kadındır ve bunu bilen mahalleli erkekler tarafından sık sık rahatsız edilir.⁶⁸⁴ Seyr-i Sefain idaresinde istatistik memuru olarak çalışan Mehmed Haşim Efendi de ayrılık acısını iniharla bitirmek

681 Gürpınar, *Meyhanede Kadınlar*, s. 10.

682 *Son Saat*, 31 Teşrinievvel 1927.

683 *Son Saat*, 15 Temmuz 1926.

684 *Teni Gün*, 8 Nisan 1931.

isteyenlerden bir başkasıdır. On dört yıldır beraber yaşadığı karısı kendisinden ayrılmak istemiş, “hatta bu emelini tatbik için mahkemeye müracaat etmiş, 26 Teşrinievvel’de mahkemede bulunması için Mehmed Haşim Bey’e bir mektup göndermiştir”. On dört yıllık eşinin “serbestiyeye malik olabilmek için” kendisinden ayrılmasına üzülen Haşim, bir süredir ikamet ettiği Sirkeci otellerinden birinde, odasında bileklerini keserek intihara kalkışır. Bütün bu yeisinin nedeni sorulduğunda eşini değil kayınbiraderini suçlar. Çünkü karısını “lükse ve serbestiyeye” alıştırmıştır.⁶⁸⁵

Kadınların kamusal hayatta sık sık arz-ı endam etmeleri, erkekler arasındaki rekabeti de artırmış gibidir. Özellikle sıkı aile bağlarıyla birbirine bağlı olmayan göçmenlerin hayatında bu durum çok daha sık görülmektedir. Bu göçmen bekâr erkeklerin, onları belli ahlak kalıplarına uymaya zorlayacak bir cemaatten uzak olmaları ve şehir hayatına arzuları üzerinden çabucak adapasyonları, onları kadınlarla olan ilişkileri konusunda muhtemelen genel geçer değer yargularından da bağımız kılıyordu. Bu yüzden, hayatlarındaki kadınlar kim olursa olsun, bir erkeğin hayatına girmeyi meslek haline getirmiş olan kadınlar da dâhil, onları kaybettikleri an tekrar kazanmak için harekete geçmekte herhangi bir beis görmüyorlardı.

Örneğin İranlı Mehmet, Aliye ismindeki “dostu”nun koltukçuluk⁶⁸⁶ yapan Mehmet isimli başka birisiyle evlendiğini haber alınca, yeni çiftin evlerine gidip, çiçeği burnunda damattan gelini kendisi için terk etmesini istemek cürretini gösterebilmiştir. Aliye, iki yıllık ilişkilerinden sonra “bu sabıkalı dostundan soğumuş ve arayıp taramış Koltukçu Mehmed’le tanışmış, bunla evlenmiş. İranlı Mehmed, Aliye’nin elinden gittiğini anlayınca Koltukçu Mehmed’e müracaat ederek Aliye’yi son derece süratle boşamasını” istemiştir.⁶⁸⁷ Seyyar sıvacılık yapan Arnavut Bayram Arif de terk edilmiş erkeklerden bir başkasıdır. Yalnız o uyarısını doğrudan eski “dost”una yapmayı daha uygun görmüş. Bayram Arif, “Şehzadebaşında Dolap Sokağında ikamet eden eski metresi 28 yaşındaki Nesime’nin nez-dine gitmiş” ve tekrar bir araya gelmelerini teklif etmiştir. Nesime, oldukça açık sözlüdür: Eski “dost”unu “Benim seninle oturmaklığıma imkân yoktur. Çünkü

⁶⁸⁵ *Son Saat*, 19 Teşrinievvel 1927.

⁶⁸⁶ Haberde ayrınması verilmese de “koltukçu” dönemin İstanbul’unda her türlü aracıya verilen isimlerden biridir. Sür annesi arayıp bulanlar da bu şekilde anılabildiği gibi mahalle aralarındaki özel evlerin müstecirlerini ayarlayanlar da “koltukçu”lardır.

⁶⁸⁷ *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel 1924. Çifti kendi evlerinde basan eski dost İranlı Mehmed, Aliye’nin yeni kocasını ağır yaralamış, çıkan arbedede Aliye kaçmayı başarmıştır.

başka bir erkekle teşrik-i hayat erdim” diye cevaplar.⁶⁸⁸ Galata’daki genelleverlerden birinde çalışan Yahudi Sara ise Mısır’dan İstanbul’a gelen dostuna karşı bu kadar açık sözlü davranmaz. 1927 yılının Eylül ayında, bir pazar günü Beyoğlu’ndaki birahanelerden birinde yemek yerken Ahmed, “dostunun” diğer masalardan birine gülümsemediğini fark eder. Birahaneden çıktıktan sonra Ahmed, Sara’ya gülümsemediği “kara bıyıklı şahısla derece-i alakasını sormuş, bu yüzden aralarında kavga çıkmıştır”. O gün ayrılırlar. Sonraki günlerde Ahmed, Sara’yı bu “kara bıyıklı meçhul şahsın kolunda gezerken” görünce, yanlarına giderek, “meçhul şahsın” Sara’yı terk etmesini ister. Ahmed’i, elindeki bıçakla eski “dost”unun üzerine saldıracak kadar sınırlendiren cevap Sara’dan gelir: “Canım, benim seninle hiçbir alakam yoktur.”⁶⁸⁹

Bu tür ilişkilerin bahsi erkeklerin birbirini kadınlar için yaralamadıkları başka bir olayla kapatılabilir. Bu, iki içnecinin hikâyesidir. Şehremaneri’nde Sema-keş Mahallesi’nde oturan Necmiye isimli bir kadın iki erkekle aynı anda görüşmektedir. Bunlar, Mevlevihanekapılı Hamid’le Şehremaneri’nde oturan Mustafa Efendi’dir. İlişki uzun bir süre böyle sürüp gider. Ama kadının da devamlı verdiği randevulardan aklı karışmış olmalı ki iki “dost”una aynı güne söz verir. İki erkek Necmiye’nin evinde karşılaşır. Ancak kavga etmek yerine arkadaş olurlar: “... yekdiğerini kardeş gibi seven iki meslekdaş, Necmiye’den nefret ve mezburîyeyi terk etmişlerdir.”⁶⁹⁰

Açıktr ki, bu son örneklerde kadınlar hayatlarını bir erkekle “teşrik-i hayat” ederek sürdürülebilmektedirler. Ancak değer yargılarından bağımsız bir şekilde hareket etmelerine sebep olan rahatlıkları kadar, bu kadınlardan sürekli bir ilişki beklentisinde olan erkeklerin diğer erkeklerle rekabete girmeleri, muhabirlerce “dost”, “meres” gibi sıfatlarla nitelenen kadınlarla ilişkilerinin devamı için başka erkeklerle mücadele etmeleri dikkat çekici. Herhangi bir ahlakî değer yargısından bağımsız bu ilişki biçimi şehrin, şehirdeki değişen değer yargılarının, bu erkeklerle verdiği bir özgürlüğün neticesi olarak düşünülebilir. Erkekler, toplumun değer yargıları dışında kaldığı varsayılan bu kadınlarla uzun süreli ilişkiler kurmaktan

688 *Son Saat*, 6 Eylül 1926. Eski “merresin” bu net cevabı karşısında Arnavut sıvacı sınırlenip dövmeye başlıyor. Mahalle’yi alan kadın feryatlarına dayanamayıp koşan komşular, evin kapısını kırıp kadını bu sınırdı erkeğin elinden kurtarıyorlar.

689 *Son Saat*, 24 Eylül 1927.

690 *Camhiyyet*, 21 Eylül 1924. İki meslektaşın birbirlerine duydukları muhabbet ne kadar gerçekçi, orası muğlak. Bu ayrımın habere konu olan olayla ilgisi de zartırılır. İki “dost”undan da ayrıldığı mahallede duyulan Necmiye’nin başına bela olan bir kabadayı haberin asıl kahramanı. Diğer ayrıntılar bu kabadayıya engel olmak isteyen bir polis, kavga, arbedede yanlışlıkla patlayan silah ve bir ölü.

memnun görünür, hatra bu kadınların hayatlarından çıkmalarını da istemezler. Bu ilişkilerin toplum tarafından onaylanmadığını düşünmek erken verilmiş bir yargı olabilir pekala.

Öyle ki, *Son Saat*'in 1927 yılında sütunlarına yansıyan bir haberden, bir karı-kocanın bu tür bir yasak ilişki yaşayan “arkadaş”larını evlerinde yaralı misafir olarak kabul ettiklerini öğreniyoruz. “Hasan, Sermaye Ayşe ile öteden beri münasebetedir ve bu münasebeti karısı Melihâ’dan gizlemektedir.” Ayşe de bu ilişkiyi sürdürmek ister, bu yüzden uzun süredir Hasan’i eşi Melihâ’dan ayrılmaya zorlamaktadır. Ayşe’yle Hasan, “öteden beri tanışıkları Arif’in karısına gelmiş ve geceyi” orada geçirmek istemişlerdir. Sokakları dolaşarak satığı sebzeleleri birdikten sonra eve gelen Arif, bu davetsiz misafirlerle karşılaşsa da huysuzluk çıkarmadan bir saat kadar beraber oturur. Sonra karısını misafirlerle bırakarak odasına, uyumaya gider. “Aşk-ı memnû”nun tarafları, Arif’in karısının anlattıklarına göre “gece yarısına kadar tatlı tatlı muhabbet” ederken, Hasan karısının ismini anınca Ayşe kavga çıkarmış, sonra da eline geçirdiği bıçağı kendi göğsüne saplamıştır. Hasan da bıçağı kadının elinden alıp kendi göğsüne batırır. Arif’in karısı bütün bu olup bitenlerden sonra, yaralarının ağır olmadığını söyleyen Hasan’ın ısrarı üzerine, aşıkları odalarında bırakıp uyumaya gider.⁶⁹¹

Cumhuriyet döneminin İstanbul’unda değer yargılarındaki bu serbestlik sadece kabadayılar, “sermayeler”, “koltrukçular” ve göçmen bekârlar için geçerli görünmüyor. Toplumun genelinde evlilik bağından bağımsız olan kadın-erkek ilişkilerine dair kayıtsızlık hâkim. Özellikle bu konuda komşuların birbirlerinin üzerindeki denetimini de zayıflamış gibidir. Öyle ki nişanlılar evlenmek için çok da acele etmezler. Birbirleriyle yaşayan çiftlerin imam ya da devlet nikâhıyla mı evli olduğu, hatra evli olup olmadıkları pek de önemli değildir. Hatra anne-babaların evlenmek konusunda acele etmeyen çocuklarına baskı yapmadıkları da görülür. Evlenenler de uzun süren nişanlılık devreleri geçirirler. Gerçi nişanlıların evlilikten korkmalarındaki asıl nedenin ekonomik zorluklar olduğu düşünülürse bu birmez sabır daha anlaşılır hale gelecektir.

Örneğin Aksaray’da kunduracılık yapan Şekip Efendi, nişanlısı Nüzhet Hanım’la evlenmek için on beş yıl beklemiştir. Haseki’de Hobyar Mahallesi’nde, deniz kenarındaki küçük evlerinde nişanlısı ve annesiyle yaşayan Nüzhet Hanım, Hilâlî Ahmer’in hastabakıcılık okulunu bitirdikten sonra çeşitli hastanelerde çalışmış, Adana’da sıhhiye memurluğu yaparken izinli olarak İstanbul’a dönmüştür. Genç nişanlıların uzun yıllar boyunca neden evlenmediğine gelince:

⁶⁹¹ *Son Saat*, 12 Teşrinievvel 1927.

Şekip Efendi, Nüzhet'in iyileşmesini beklemektedir. Nüzhet yıllar boyunca "sınır hastası"dır. Harra kendisini öldürdüğü gün annesiyle nişanlısı onu dönemin ünlü psikiyatristi Mazhar Osmana götürmeyi planlamaktadır.⁶⁹² Mürüvret'le Nuri'nin nişanlılıkları ise daha kısadır, iki senedir evliliğe hazırlanmaktadırlar. Bir muhallebici dükkânında tanışıp sonra nişanlanan çift bir süre Amerikan Sinemasının üzerindeki odalardan birinde beraber yaşarlar. Daha sonra her nedense Mürüvret, Adana'ya gider. Adana'dan gelen haberler, şoförlük yapan Orhani çileden çıkaracak niteliktedir: "Mürüvret orada barlarda, gazinolarda vaktini geçirmektedir. Birçok erkeklerden ahbabı vardır." İstanbul'a döndükten sonra kayga etseler de barışırılar. Bir gün çift, Orhan'ın annesi Behiye Hanım'ın evine gider. Galata'da, Karadeniz Apartmanına... Anne, genç nişanlıları evde yalnız bırakıp dışarı çıkar. Gençler kayga eder. Genç kızın karakoldaki ifadesine göre, Orhan nişanlısının "saçlarını dibinden keser, kaşlarını kirpiklerini" yolar. Aynı apartmanda oturan Bayan Katina'nın olanlarla ilgili gazeteciye söyledikleriye daha ilginçtir: "Nuri Bey kıskanıyordu. Elbet kıskanır ya... Herkesle konuşmasın, güzel olmasın diye saçlarını kesmiş... Elbet keser ya. O da muhallebicilerde onunla bununla konuşmasın. Kaşlarını da esasen kendisi cımbız ile yoluyordu. Üstüne de mürekkep sürüyordu. Ondan Nuri Bey'in kabahati ne?"⁶⁹³ Madam Katina, Mürüvret'in muhallebicilerde yaşadıklarını eleştirirken genç nişanlıların birbirlerine orada resadüf ettiklerini bilmiyor olmalıdır.

Babalar, Kızlar ve Tehlikelerle Dolu Şehir

Çocuklarının gönül ilişkilerine dair ebeveynlerin sonsuz bir hoşgörü içinde olduğunu bu birkaç olaydan yola çıkarak söylemek de hatalı olur. Yukarıdaki örneklerin ortak noktası, "hoşgörü" sahibinin anneler olması. Çocuklarıyla beraber yaşayan anneler, tütün işçisi kızlar örneğinde olduğu gibi, muhtemelen ekonomik açıdan onlara yaşlanmaktadırlar. Yoksa anne-babaların "aşk" mevzubahis olunca, destekten çok engel olduğuna dair dönemin popüler edebiyatı dışında gerçek hayatın da örnekler mevcuttur.

Fındıklı'da oturan on altı yaşındaki Naciye Hanım da anne-baba baskısından dolayı intihara kalkışır. Neden intihar ettiğini soran zabıta memuruna "uzun zamandan beri ebeveyninin en ufak bahanelerle kendisini hırpaladıklarını" söyler. Aslında Naciye birisini sevmekte, ailesi ise kızlarının bu kişiyle görüşmesini

692 *Yeni Gün*, 21 Nisan 1931.

693 *Yeni Gün*, 19 Nisan 1931.

istememektedir.⁶⁹⁴ Sarrum Efendinin de hakkında endişelenecek on altı yaşında bir kıızı vardır. Taksim'de, İmam Sokagı'nda mukim ailenin Fransız mekteplerinden birinde talebe olan kızları Mari kaybolur. Sarrum Efendi, kızının karşı apartmandaki pansiyonda mukim Bulgar tebasından Gorcu ile birlikte olduğundan o kadar emindir ki, kıızı bulunduğunda onu zorla doktora götürüp muayene ettirir. Neticede Mari'nin hâlâ bakire olduğu ve şüpheli babanın sandığı gibi kimseyle bir ilişkisinin olmadığı ortaya çıkar. Üstelik kızcağız uyurgezerdir.⁶⁹⁵

Ne Mari'nin babasının ne de Naciye Hanım'ın kızları hakkındaki aşırı endişeleri yerisiz değil. Şehirde, ebeveynleri kızları ve onların geleceği hakkında endişelendirecek örnekler fazlasıyla var. Genç kızlar gazetelere yazdıkları mektuplarda, nikâhın bir erkekle yaşamak konusunda zorunlu olup olmadığını sormaya başlamışlardır. Mektubun *Yeni Gün* gazetesinin "Hanımabla Sürünü"nda yayımlandığını okuyan herkes, bu soruyu soran birinin gerçekliğine şüpheyle yaklaşabilir. Ama mektubun içeriği ile bu bölümde anlatılan diğer haberlerdeki olayların örtüşmesi dikkat çekicidir. Yirmi dört yaşında ve fakir olduğunu söyleyen bir okurdan geldiği iddia edilen mektupta, genç kız muallimlik yapan sevgilisinden bahsetmektedir: "Görüşük, seviştik. İki nişanlı gibi yaşıyoruz. Üç senedir beraberiz." Sevgilisinin evlenmeye yanaşmadığını söyleyen mektup sahibi devam eder: "Annem de nişanlı gibi kabul ediyor. Şimdi bana serbest yaşamayı teklif ediyor. Nikâhsız görüşüp, ailelerin evinde görüşmeyiz, diyor." *Yeni Gün*, hem mektubun sahibini hem de mektubu okuyup genç kıızı ayıplaması muhemenel okurları düşünerek mutedil bir cevap verir: "Hanımabla" nikâhın her şey olmadığını söylediğinde heyecanlanan muhafazakâr okur, nikâhsız yaşamda teklif edilen ilişkisinin ne kadar süreceğinin belli olmadığını yazdığında sakinleşmelidir. Bu kamusal danışman mektubun sahibine uyarısını da yapar: "Eğer kabul edersen, bu bir metres hayarı olur."⁶⁹⁶

"Metres hayarı" yaşayan İstanbullu bir genç kadının yaşadıkları Hanımabla'nın uyarısında haklı olduğunu kanıtlar. Evli ve çocuk sahibi olan Cemil Bey, uzaktan akraba olduğu Necdet Hanımı evlilik vaadiyle beraber olmaya ikna etmiştir. Bakırköy'de bir ev tutarak Necdet Hanım'la beraber burada yaşamaya başlar. "Bugün, yarın, nihayet bir hafta sonra" cümleleri ile vakit geçirilmektedir. Necdet bu bekleyişten sıkılarak Cemil'i intihar etmekle tehdit, hatta buna teşebbüs de eder. Ne var ki kurtarılacak, iyileşecek; ama aynı "metres hayarı"na devam edecektir. İkinci kez intihar eder. Yine kurtarılır. Genç kadının çektiği bu jesti gören

⁶⁹⁴ *Son Saat*, 3 Ağustos 1926.

⁶⁹⁵ *Son Saat*, 4 Temmuz 1926.

⁶⁹⁶ *Yeni Gün*, 14 Nisan 1931.

Cemil Bey çareyi bir imamın nezdinde olsa da Necdî Hanım'la nikâh yapmaktadı bulur. Ama bu olan bitenler neticesinde o, çoktan "Necdî Hanım'dan bıkmış, eve gelmemeye başlamıştır". Cemil Bey eve gelmediğinden parasız kalan Necdî İstanbul'a inip, üç yıldır beraber olduğu uzarmalı sevgilisini arar. Bulduğunda ondan istediği para değil geleceğe yönelik "kati kararı" nı öğrenmektedir. Herhangi bir cevap alamadığından yine inrihar etmeyi deneyecektir.⁶⁹⁷

Bazı genç kızlar da evli olduklarını bildikleri halde erkeklerle yakınlaşmaktan çekinmez. Erkeğe bu noktada ikiyüzlü davranır, hem genç kızların aşkına karşı koymaz hem de kendisi gibi evli bir erkeğe âşık olduğu için genç kızın ahlakını sorgular. *Son Saat*'in okurlarından "A.C."ye verdiği cevap, içinde okur mektubundaki soruyu da barındırmaktadır: "Sizin evli olduğunuzu bildiği halde seven bir genç kızın daha evvel başka macera geçirmiş olduğundan şüphe etmekte haklısınız" diyor gazetenin gündüğü yazarı, "bunun için zevcenizi bırakmak delilliktir."⁶⁹⁸ Okurlardan bir başkası, zamane kızlarının "sürekli moda ya uymak, asri olmak, fantezi giymek" istediklerini, "kırk beş lira maaşla bunların temin edilmeyeceğini" düşünmediklerini söyler ve sorar: "Darüleyramda hükümetimiz tarafından büyütülmüş, yetiştirilmiş gelinlik kızlarımız var. Onlardan biriyle hayatımı teşrik edemez miyim?" Ever cevabını alacağını tasarılayarak devam eder: "Müracaat nasıl, ne vakit, kime edilecek?"⁶⁹⁹ İstanbul'da erkek, İstanbul'a kapılmayan kadını aramaktadır artık.

Sonuçta İstanbul, cumhuriyet yılları boyunca, kadınla erkeğin beraber kamusal mekânda görünümleri bir şehir haline gelmiştir. Her ne kadar, bu manzaranın içinde şehrin yeni hemşerileri bekâr erkeklerin ve savaş yıllarının dul bıraktığı kadınların yarattığı lümpen havanın katkısı olsa da İstanbul, ülkenin diğer şehirleriyle kıyaslandığında medeni bir görünüm arz eder. Dahası şehrin sonraki zamana bıraktığı birikimde, kimin vesikalı kimin vesikasız olduğu sorulmamacaktır.

1980 SONRASı DÖNEMDE MARJ DİŐİ GÜNDELİK YAŞAMIN DÜZENE EKLEMLENMEŐİ: KADIKÖY AKMAR PASAĞI GENÇLİĞİ

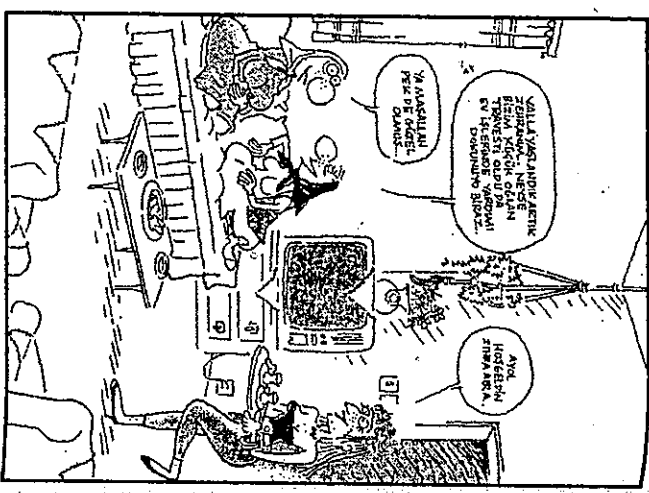
İnci Yavuz

“Tecrü edilmiş dünyalar, her zaman kendi hakim üsluplarını moda akımına katmıştır. Marjinal gruplar -siyahlar, Porto Rikolular, eşcinseller- geleneksel kültürün dışında tutulur ve bu yüzden de başka hiçbir yerde bir benzeri olmayan kendi bakışlarını geliştirirler. O noktada bunların ilerci olduğunu, otantik olduğunu, tarihsel bir anlam taşıdığını söyleyebilirsiniz. O ilerci içeriğin bir kısmı, onu ahp giyen insanlarla gelişkiye düşse bile, toplumsal basamaklarını tırmamayı başarır.”

Andrew Kopkind (Dressing Up, 1979)

1980'ler, hem dünyada hem de Türkiye'de yeni bir sürecin başlangıcıdır. 1980'lerin ilk yarısı özgürlüklerin, yüksek ve devrilmez duvarlarla çepeçevre kuşatıldığı ve nefes alamadığı bir dönemdi. Bu dönem, 1968 döneminin şiddetli olaylarının tarih sahnesinde yarattığı derin sarsıntının darbe rejimi ile dindirilmiş ve suskunlaştırılmış halini temsil etti. Yine de, birtakım özgürlükler, 80'lerin ikinci yarısı ile birlikte yeni toplumsal iklimde yaşam hakkını elde edebildi. Bu özgürlüklerin önemli bir boyutu kültür endüstrisi tarafından sağlandı. Toplumsal kuşatılmanın (darbe rejiminin) son bulması ve ardından gelen süreçte Özal hükümetinin iktidara geçmesiyle birlikte “Amerikan yaşam tarzı” çerçevesinde yeni bir özgürlükler alanı tanımlandı. Düşler, ihtiyaçlar, zevkler vs. artık sistem tarafından belirlenerek “toptan” olarak kitlelere sunuldu. Bu yeni süreçte insanlar, “kendilerini metalarda tanıdılar; ruhlarını otomobil-

lerinde, müzik setlerinde, dubleks evlerinde, mut-fak araç gereçlerinde bulular.”¹ 1980 sonrasında artık asi bir gençlikten değil, büyük bir potansiyel olarak görülen “tüketici” gençlikten söz edildi. Tüketmenin verdiği haz, ithal metalarla dolup taşan ışıklı vitrinlerin çağırısı, bireysel yaşamların medya vasıtasıyla ifşası, televizyon kanallarının sunduğu eğlence kültürü, moda vs. ‘80 döneminin ikinci yarısından sonraki yeni özgürlük anlayışının alternatifleri oldu. Kültür endüstrisi, ‘80 kuşağının özgürlük iştahını karşılayan verimli bir kaynak haline geldi. Özgürlüğün diğer bir boyutu ise dini (İslami gençlik vs.), kültürel ve cinsel dayalı kimlikleşmeler (eşcinseller, transseksüeller vs.) şeklinde tezahür etti ve her bir kimlikleşme oluşumu, 1980 dönemi Türkiye’sinin parçalı/çok kimlikli toplumsal yapısının karakterini yansıttı. Özellikle cins ve marj-dışı gençlik kültürlerine dayalı kimlikleşmeler, toplumsal yaşamın gele-nekselliği içinde daha güç ve yavaş bir şekilde yer edinebildi. Dolayısıyla bu türden kimlikleşmeler -başlangıçta- yeni toplumsal yapının temel parçalarından biri olmaktan çok, toplumun kenarında birer alt kültürü oluşturdu. İlerleyen süreçte, gençlik alt kültürleri/kimlikleşmeleri, cinsel dayalı kimlikleşmeler gibi bazı kimlikleşmeler merkeze gelerek, marjinal niteliklerinden arındırıldı(lar). Tüketim toplumu/değerleri içinde sıradanlaşarak, parçalanmış toplumsal yapının, marjinal değerleri barındırmayan büyük dilimine eklenmelidir. Türkiye’de bu değişimi Kadıköy Akınar Pasajı gençliği örneği üzerinden tartışmak mümkündür. Akınar Pasajı gençliği başlangıçta toplumun kenarında kalan kimlikleşmelerden biri olarak karşımıza çıkar. Zamanla, pasaj gençliğinin özgün ve aykırıksı yaşam pratikleri (farklı giyim tarzı, müzik türleri, yayımlar, davranış biçimleri vs.) kültür endüstrisi/tüketim toplumu içinde deformasyona uğrayarak merkezin bir türünü haline gelir ve özgünlüklerini kaybeder. 1980’li yıllarda Akınar Pasajı gençliğinin kimliklerinin kaynağı bir önceki döneme karşıt özellikler taşıyor ancak yine Batı kaynaklıdır. Pasajı gençliği, dönemin yeni yaşam tarzına açık hale gelerek müzikten giyim tarzına, konuşulan dilden sanata kadar rock, punk, metal, hip-hop gibi çeşitli

Şekil 1:

- Valla yaşandı artık Zehra'nım...
- Neyse bizim küçük oğlan travesti oldu da ev işlerinde yardımcı dokunu-yo biraz...
- Aylık hoş geldin Zehra abla...
- Ya masallah pek de güzel olmuş (*)

¹ Marcuse, Herbert. *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, 1964, s. 9. Aktaran Berman, Marshall. "Giriş: Modernlik - Dün, Bugün ve Yarın", *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.46.

(*) Şekil 1'deki karikatür Latif Demirci'ye aittir.

Batılı kültür ürünleri ile etkileşimde bulunmuşlardır. Bu etkileşim aynı zamanda iki süreci ifade eder. Bunlardan biri, toplumsal normların baskınlığı karşısında “kendi içinde kapalı” bir kimikleşmeyi ve cemaatleşmeyi tercih etmek durumunda kalan bir gençliğin var olma sürecidir. Diğeri ise, sonrasında gençlerin farklılıklarını temsil eden müzik, giyim, yayın gibi özgünlüklerin kültür endüstrisi tarafından geri dönüştürme uğratılarak tüketilebilir bir duruma getirilme ve tüm topluma sunulma sürecidir. Dolayısıyla, toplumun küçük bir azınlığını teşkil etmesine rağmen, dönemin yaşam tarzının büründüğü çoklu karakterlerden birini yansıtmaya açısından Kadıköy Akmar Pasajı gençliği örneği bir tür öncü rol oynamıştır. Akmar Pasajı gençliğinin marj dışı kalan pratiklerinin pasajın sınırları dışına çıkması, yeni yaşam tarzının yaygınlaştırılan özelliklerini de tanımlamamıza izin verir. Bu noktada Kadıköy Akmar Pasajı gençliği, yeni düzen yapılanması içinde hem “outsider/dışarıdakiler” hem de “insider/içeridekiler” olmak üzere toplumun kıyısında ve merkezinde beliren birer izdüşümü temsil etmektedirler.

1980’li yıllar 1968 döneminin karşıt bir uzantısıdır. Bu dönemler içinde yaşanan toplumsal tecrübeler birbirinden farklı olsa da birbirinden bağımsız değildir. Karşıt lıklara rağmen belli eğilimlerim yeni dönemde de sürdüğünden söz etmek mümkün dür. 1980’li yılların toplumsal atmosferi, ‘68 dönemindeki arayışların bastırılmasına takiben oluşmuştur. 1980 dönemi, 1968’in isyancı ve antiçi toplumsal karakterinin bir başka görüntüsüdür. Siyasi söylemlerin bastırılmasına karşılık, tüketim ve kimlikleşme özgürlüğünün bir bakıma takası sağlanmıştır. Bu açıdan bir devamlılıktan söz edilebilir. 1960’lı yılların en kalıcı ve görünür özelliği, çarpıklanmış ve haksızlaştırılmış bir düzene karşı verilen mücadelenin belli çözümler yaratabileceğine olan derin ve kesin inançtır. 1980’li yıllarda bu inancın yerini kuşku almıştır. İktidara, hiyerarşiye, sömürüye, bürokrasiye, yönetici sınıflara yönelik tepkinin bir mücadele hareketine dönüşmesi ve devrimci mücadelenin “öngörülemediği” bir kitle (üniversite gençliği)² tarafından ortaya çıkması, toplumun güç aygıtlarının bu mücadeleyi geçersiz kılmasına ve mevcut düzenin rayına oturmasına engel olamamıştır. “Düzen”, kısa sürede hareketin amacını eriterek ve belli öğeleri öne çıkararak geriye zararsız bir Mayıs ‘68 mirası bırakmıştır. Mayıs ‘68 hareketi öngörülemediği için şaşırtıcıdır fakat sadece yönünden saptmış ya da yönünü kaybetmiş bir hareket gibi muamele görür.³ Düzene karşı zararlı olabilecek tüm parazitlerin üzeri örtülürken ve Mayıs 68’in tarihsel rolünün/anlamının üzeri karalanırken yine de belli ölçüde birtakım marjinal öğeler

2 Mayıs ‘68 sürecine dek toplumsal yaşama dair sıklıkların dışavurumu, toplumbilimcilerin öngörüdüğü üzere işçi sınıfından değil üniversite gençliği tarafından gerçekleşmiştir.

3 Sosyal bilimlere göre de Marksist teoride yer almayan bir toplumsal kitlenin (üniversite gençliğinin) devrim ile bir alakası olamazdı. Bunun da ötesinde Paris’te bir grup öğrencinin ortaya çıkardığı kıvılcımın evrensel bir ateşe secbeyret vermesi mantıklı olabilir miydi? Üstelik kısa bir süreç içeriğinde nasıl gerçekleşebilirdi? Hareketin akla yatkınlaştırılması ve mevcut “düzen” içindeki açıklama sı işte bu tip soru ve gerçeklerle geçiştirildi.

serbest bırakılmıştır. Cinsiyete dayalı kimlikleşmelere (eşcinseller, transseksüeller vs.), kadınlara, siyahılara, azınlıklara karşı hoşgörü ve kabulleniş, '68 döneminin öne çıkarılan özgünlükleri arasında yer almaktadır. 1968'in yaratmış olduğu etkileşim/dalgalanma çok geçmeden Türkiye'ye de ulaşmıştır. Ancak Türkiye'deki hareket, Batı'nın 68'sinden farklı olarak devleti/hükümeti ele geçirmeyi değil, onu emperyalist zararlarından korumayı hedeflemiştir. Gençlik, yeni düzen arayışını anti-emperyalizm mücadelesi ile bütünlüştürmüştür. Dönemin öğrenci hareketi liderlerinden Harun Karadeniz, Türk ve Batı gençliği hakkındaki düşünceleri şöyle ifade etmiştir: "Gençlik liderleri toplumların sosyal, ekonomik yapısına göre farklı nitelikler taşır. Batı gençliği ve onun liderleri, az gelişmiş ülke gençlerine kıyasla, belirli bir refah içindedir. Bunların yurt ve dünya sorunlarıyla ilgilenmeleri yurt ve dünya sorunlarına bağlıdır. Az gelişmiş ülkelerin gençliği ise, Batı gençliğinin aksine kendinin ve ülkesinin geleceğinden endişelidir. Bu gençlik için, yurt ve dünya sorunlarıyla ilgilenmek ve onları çözüme doğru götürmek kaçınılmaz bir zorunluluktur."⁴ Dolayısıyla hareketin özünde, anti-emperyalist gençlerin, vatani koruma misyonunu söz konusu olsa da,⁵ değişimin itici gücünü temsil etmeleri darbe rejimi ile engellenmiştir. Farklı coğrafyalarda yaşanan farklı süreçler arasındaki ortaklıklar ise toplumsal bağlamda ters giden bir şeylerin değişebileceği ne olan derin inanç ve bu ortak inancın/ideolojinin, toplumun güç mekanizmaları tarafından içeriğinin boşaltılıp buharlaştırılmasıdır. Bu bağlamda, 1980'lerin yeni "tüketim" toplumu formu içinde, 1960'lı yılların izlerine, tarihsel anlamı yok edilmiş haliyle rastlamak mümkündür. '60lı yıllar, zararlı-ısyancı karakterlerinden arındırılarak '80'li yıllara devrolur: Devrimci mücadelenin sembolleri/karakterleri bir ayakta bin senine, restoran zincirinin amblemine ya da bir tshirt baskısına yerleştirilir. Böylece tarih, piyasanın bir ürünü olarak tüketim toplumu içindeki yerini alır. 1960'lardan başlamış olarak, 1980'li yılların kendi içinde barındığı özgünlüklerde bile bu "geri dönüşüm" söz konusudur. Kadıköy Akmar Pasajı gençleri örneğinde olduğu gibi, toplum çeperinde "aykırı kimlikleşmeler" olarak algılanan gençlerin yaşam pratikleri (giyim-müzik-yayın vs.) belli bir süreçten sonra piyasayla bütüleşerek toplumsal sisteme/gündelik yaşama kaynaşmıştır. Dolayısıyla '68'in anti-otoriteyi temsil eden sembolle rinin/karakterlerinin serüvenine benzer bir şekilde '80'lerin "marj dışı kimlikleşmeleri/pratikleri" de nihayetinde piyasa ve toplum için faydalı kılınarak geri dönüşüme uğratılmış ve "pop"laştırılmıştır.

⁴ Özgüden, Doğan, "Her On Yıl Bir 68!", *Cogito: Mayıs '68*, Sayı: 14, İstanbul, 1998, s. 194.

⁵ Dönemin öğrenci hareketi liderlerinden İTÜ öğrencisi Harun Karadeniz'in sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir: "[...] Ben sadece yurt sorunlarıyla ilgilendim; petrollerimizi Amerika sömürmesinin istediğim. Madenlerimizi sömürülmesinin, montaj sanayiinden kurtulalım, ilkemizde ağır sanayi kurul sun, bağımsız ve onurlu bir ulus olarak insanca yaşayalım, her şey yurdun ve halkın çıkarlarına göre düzenlensin istediğim. O kadar." Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yayınları, İstanbul, 1975. Aktaran: Lüküslü, Demet. *Türkiye'de Gençlik Miti - 1980 soması Türkiye Gençliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 46.

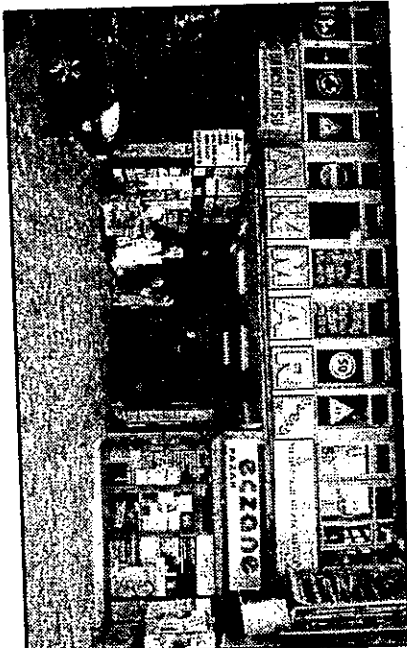
1960'lı yıllar ile başlayan devrim/ mücadele ideolojisinin Türkiye'deki deneyiminin darbe rejimi ile sonlandırılması, 1980'li yılların toplumsal atmosferini belirsizlik, kuşku, geleceğe ve geçmişe karşı duyulan güvensizlik olarak şekillendirmiştir. Gençlerin siyasi söylemlerini yüksek sesle dile getirdiği '68 kuşağı ne kadar özgürlüğü ve otorite karşıtlığını savınduyusa, 1980 kuşağı da bir o kadar siyasi söylem açısından içi

ne kapank bir dönemi tecrübe edinmiştir. Demet Lüküslü, üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği röportajlar sonucunda, siyasi-toplumsal söylemlerini/rahatsızlıklarını dile getirmekten kaçınan '80 kuşağının, aslında apolitik bir nesil olmadığını vurgulamaktadır. Ümitsizlik, güvensizlik gibi toplumun geleceğine dair beslenen duyguların gençleri çabalamaktan uzaklaştırdığını belirtmektedir. 1960'lı yılların gençliğinin mücadeleci-dayanışmacı ruhu, '80 kuşağının saygısını kazanırken, bu mücadelenin şiddetli olaylara sebebiyet vermesi ve sonuca ulaşamamasından ötürü gençler o dönemin bir daha yaşanmasını istememektedir. " '68'e benim sempatin var doğrusu. Hani şey yapılımaya çalışılan şeyler var, hoş düşünceler. Utopyalar belki ama en azından yapmaya çalışmışlar. Bizim [kendi kuşağından bahsediyor] ayrıldığımız bir nokta mesela. Biz bunu yapmadık. [...] '68 kuşağı... Bir şeyler yapmaya çalışmışlar. Sonuç olumsuz da olsa gerçekten ciddi bir tavır koyan, onun için savaş veren. Yani ne derece tavır koydular, ne kadar başarıları tartışılır ama girişim var ortada. Bir şeyler var, bir şeylerin pesinde kosmuşlar, ben biz de böyle bir umut ışığı görüyorum." ⁶⁶ Bu dönemde sadece Türkiye'de değil dünyanın pek çok coğrafyasında hakim olan, gençlerin siyasi ifade kabiliyetinden yoksun olduğu ve toplumdaki işlevinin "tüketmek" olduğu düşünülür. 1968 döneminin siyasi söylem özgürlüğünün kesintisi olarak ifade edebileceğimiz 1980'li yıllarda, toplumda özgürlük adına bir kimlik çeşitlenmesi yaşanmıştır. Yeni dönemde özel hayatların dergi, gazete ve televizyon gibi kamusal ortamlarda dolaşma açılması, o döneme dek mahrem olarak görülen konuların gündeme getirilebilmesi özgürlüğün bir dışavurumu sayılmıştır. Diğer yandan yaşam tarzlarının cinsiyete, dine (İslami gençlik vs.), etnik kimliğe vb. göre somut bir şekilde kategorileşmesi, toplumu bütünsel özelliklerinden uzaklaştırmıştır. Akınar Pasajı gençleri, dini, etnik ya da cinse dayalı vs. kimlikleri savunmadıkları için bu kimlikler karşısında bir karşıtlığı da temsil etmiştir. Bu noktada, Akınar Pasajı gençleri, kendi toplumlarında farklılıklarını ifade edebilecek bir temel oluşmadığı için Batı kaynaklı rock, punk, heavy-metal, hiphop,

⁶⁶ Lüküslü, Demet. "Dönemin Siyasal Şiddetinin Aktörlerinden Biri Olarak Gençlik" (Röportaj), *Türkiye'de Gençlik Miti - 1980 Sonrası Türkiye Gençliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 100.

rap vb. kültürler ile etkileşimde bulunarak, Türkiye’de farklı türden bir marjinalliğin yaratımında kendilerini öncü konumda buldular. Söz konusu marj dışı gençlik kültürleri, Akmar Pasajı gençlerinin, ‘80 döneminin toplum ve kültüründe, bir “öteki” ya da “dışarıda kalanlar” olarak tanımlanmasında/algılanmasında ve gençlerin kendilerini diğer kimliklerden soyutlayabilmelerinde temel yol ayrımını teşkil etmiştir.

Şekil 3:

Pasaj girişinden bir görünüm.
Kadıköy Akmar Pasajı iki katlıdır.
Giriş katında sahafar, kitabevleri alt katunda ise
Zihni Müzik Evi, Hammer Müzik ve Atlantis
Müzik-Giyim bulunmaktadır.

Şekil 4:

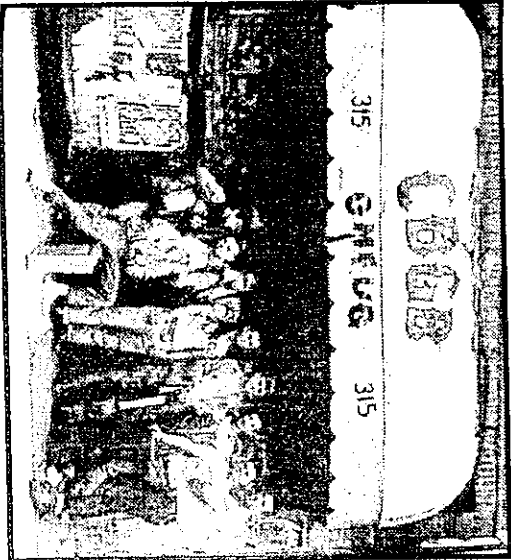
Kadıköy Akmar Pasajı'nın
zemin katından bir görünüm.
(80'li yılların sonları)

Batıdaki marj dışı gençlik, cemaatleşme alanlarını tepkili oldukları toplumsal kesimlerin yaşam çemberinden/şehir merkezlerinden yalıtılmış bölgelerde konumlanırmışlardır. Batı örneğinde, gençliğin mekan olarak bilinçli bir tavırla kendini diğer dünyadan (toplumdan) tecrit etmesi dolayısıyla, Kadıköy, Bakırköy, Galata ve Beyoğlu pratiklerinden farklıdır. Kadıköy Akmar Pasajı gençlerinin gündelik yaşam kültürü ile mekansal anlamda iç içe olması, söz konusu pratiklerin daha kolay ve daha kısa bir süreç içerisinde alt kültür/marj dışı olma özelliğinin aşınmasına ve popüler kültüre evrilmesine imkan vermiştir. Diğer yandan Kadıköy Akmar Pasajı gençlerinin punk, metal, rock, hiphop gibi gençlik kültürlerini benimseyerek, batıdaki marj dışı gençliğe

(*) 1970'lerin sonlarındaki CBGB konserlerini kaçırmayan Steven Hager şöyle anlatır: "O günlerde East Village öyle herkesin geldiği bir yer değildi. Alınışların ortalarında eroimnaların ve uyuşturucu satıcılarının ragbet ettiği bu bölge, çoğu yakılıp yıkılmış ve bağınımların sıra sıra metruk, harap yoksullerinin bulunduğu ürkiüncü bir yerdi. [...] Böylelikle East Village çoğu CBGB'de toplanmaya başlamış olan cebi delik rock müzisyenleri için bir cennete dönüştü." Hager, Steven. Art After Midnight, New York: St. Martin's Press, 1986, s. 3. Akaran: Young, Tricia Henry. Punk - Bir Altkültürün Oluşumu, Çev. Hira Doğrul, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s. 76.

benzer bir biçimde, bir ideolojiyi müdafaa etiklerini belirtmek güçtür. Fakat dönemin toplumsal değişiminin bir tezahürü olan kimlik çeşitlenmesi içinde, marjinaler olarak aldıkları bir rol söz konusudur ve bu yüzden önemlidir. Bütünsel niteliğinden uzaklaşmış bir toplumun yapısı, ancak farklı düzenlere savrulan parçacıkların gündelik yaşam içindeki anlamlarının ortaya konmasıyla çözümlenebilir. Kuşkunun, boşluğun, güvensizliğin oluştuğu, bütünsel görüşlerin savunulmadığı ve kimlik çeşitlenmesinin ortaya çıktığı bir toplumsal formda, Akmar Pasajı gençleri “marjinaler” olarak yeni bir kimliğin öncüsü haline gelmişlerdir. Bu bağlamda 1980’li yıllardaki toplumsal-siyasi değişimin ayrı ayrı düzenlere dağılan parçaları arasında yer alan Akmar Pasajı gençlerinin oluşturdukları yeni cemaatleşme tipi toplumsal değişimin farklı bir uzantısını yansıtır.

80’lerin ikinci yarısıyla birlikte, punk, hip-hop, rock, metal, rap vb. kültürleri benimseyen gençlerin, düşüncelerinde oluşturdukları yeni özgür ve cemaatçi/koolektif dünyalardan biri Kadıköy Akmar Pasajı’nda temellenmiştir. Bu yeni dünyada, kendini merkezden (toplumdan) ayıran yeni pratikler oluşmuştur. Pasaj içinde bir cemaatleşmeyi ve aynı zamanda da yeni bir kimikleşmeyi vareden gençlerin giyim biçimlerinde farklılık, öne çıkan marjinal pratikler arasındadır. Giydikleri parçalanmış tişörtler, zincirler, köpek tasmaları, çivili bileklikler, uzun saçlar, dinledikleri gürültülü müzikler ve takındıkları davranışlar ile toplumsal estetiğin dışına taşan gençler, toplumun “sıradan” kalan ve aynı zamanda çoğunluğunu oluşturan bireyleri tarafından “sapkın” ve “tehlikeli” olarak algılanarak gündelik yaşamın uzağına ötelenmeye çalışılmıştır. Mekanlar olarak gündelik hayatın tamamında yer alan Kadıköy Akmar Pasajı’ndaki marj dışı kimikleşme örneği, gündelik yaşam akışında ansızın karşılaşılan bir “parazit” niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla “sıradan insanlar”, sokaklarda beliren, toplumsal denetimin dışında kalmış ve düzene karşı bir tehdit olarak nitelendirildikleri marj dışı gençler karşısında ürktürme duygusu yaşayarak bu gençlerin zapt edilmesi konusunda fikir ortaklığında olmuşlardır. Bu noktada marj dışı gençlik, özgür ve kolektif dünyalarını daha çok pasaj içinde, etraflı gündelik yaşamın baskın değerleri ile

Şekil 5: New York rock ve new wave camiasının efsanevi mekanı olan CBGB'nin girişini (1970'ler), New York / East Village (*)

çevrilmiş “sınırlı” bir alanda yaşatabilmişlerdir. Mehmet Kutlukan’ın dönemin gençliği ile gerçekleştirdiği röportajlarında bu geriyeye çekilişi görmek mümkündür: “S.P.-Evin Bahçeliler’de. Akşam eve dönerken

*saçlarını toplayıp sapkının içine saklıyorum.*⁷ Bir süre sonra medyanın da pasaj gençliği hakkında olumsuz haberler (ailelere uyarılar, tehlikeli ve sapkın gençler oldukları konusundaki vurgulamalar vs.) yayınlamasıyla özgürlük çemberi daha da daralmıştır. Kamuya yansıtılan “tehlikeli”, “sapkın”, “nefret uyandırıcı” vb. düşünce ve iddiaların çoğu pasaj gençliğini sindirmek amacıyla yürütülen propogandalar mahiyetindedir. Özünde ise Akmar Pasajı gençliği için marj dışı kültürlerin işlevi, “farklılık” hissiyatını karşılamak olmuştur. Dönemin belirsizliği, boşluğu, geleceğe ve geçmişe karşı güven duygusunun yoksunluğu, gençlerin arayışlarını boşlukta bırakarak tüketme noktasına sürüklemiştir. Bu tükenmişlik içinde, Akmar Pasajı gençliği, sınırlı bir alana ve günlük yaşamın sınırlı bir zaman dilimine sığdırmaya çalıştıkları marj dışı gençlik kültürlerini içselleştirerek kendi bireyselliklerini kanıtlamaya çalışmışlardır. “[...]benim kulagımda 3-4 m'lik bir çengelli iğnem vardı mesela, insanlar görüp fark ettiklerinde şaşkınlıkla, biraz da korkuyla bakıyorlardı. Fakat bu durum umurumda olmadı gibi hoşuma da gidiyordu. Çünkü bu tekdüze, tek televizyon kanallı topluma, aralarında farklılıkların da olabileceğini, farklı giyinebileceğini ve en önemlisi farklı insanların da olabileceğini göstermiş oluyordum böylece.”⁸ Gençlerin “sınırlı alanlardaki” “bireysel özgünlüklerinin” satanizm ile özdeşleştirilmesi ise toplumun, ailelerin ve medyanın marj dışı gençlere karşı duydukları endişelerin ve giderek büyüyen antipatinin doruk noktası olarak kabul edilebilir.

Toplumun sabit değerleri karşısında zıt bir kutbu temsil eden pasaj gençlerinin, marj dışı sosyalliklerinin genellikle pasaj içinde sınırlı kalması, muhafazakar normların gençler tarafından halen kabullenilmeye devam edildiğini de göstermektedir. Erkeklerin saç uzatması, küpe takması, gözlerini siyaha boyaması, dar pantolon giymeleri gibi karşı cinsin imgelerini içeren eylemler, geleneksel ortamlarda geçici olarak terk edilmiştir. Ataerkil aile yapısı, söz konusu eylemlerin, marj dışı kültürün yaşam alanları içinde sınırlı kalmasına neden olmuştur. “[...]tedirginlikler her halükarda diz boyu, tepkiler çuval dolusu. Ne yapacaksın peki? Tepki gördün diye vaz mı geçeceksin? Yok, ben buna karar verdim tribindeydim. Zaten okula falan giderken çıkartıyorsun küpeyi. Hani bu şey gibi, davete giderken süslenirsin misali konsere giderken küpe takıyorsun, arkadaşlarınla dolaşırken takıyorsun. Yani tam olarak o küpe o kulakta durmuyordu.”⁹ Türkiye dışında, örneğin punk'in çıkış noktası olan İngiliz punk

⁷ Kutluoğlu, Mehmet. “Megapolilerin Özürlü Çocukları”, *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 135

⁸ Güldallı, Tolga. “Röportaj - Headbangers / Bülent”, *Erken Dönem Punk, Türkiye’de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007, s. 66.

⁹ Güldallı, Tolga. “Röportaj - Headbangers / Sercan”, *Erken Dönem Punk, Türkiye’de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007, s. 38.

gençliğini/akrımını ele aldığı-
mızda -her ne kadar nihaye
tinde kapitalist sistemin bir
ürünü haline gelse de- özü
itibarıyla siyasi bir ideolojiyi,
toplumda haksızca standart-
laştırılmış değerlere karşı bir
muhalifiği barındırır. 1970'lerde İngiltere'deki eko-
nomik çalkantı en çok işçi
sınıfı gençlerini etkilemiştir.
İşçi sınıfından oluşan bir
grup genç, punk kültürünü
yaratarak savaşı, hayat pa-
hallığını, işsizliği protesto
etmişlerdir. Protestolarını,
itirazlarını muhalif sözlerle
dolu bir müzik türü, aykırık-
sı giyim tarzı ve otoritelere
karşı yazılı söylemlerini dile

getirdikleri fanzinler aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir. Punk gibi rock gençlik kültü-
rü de esasında, büyük toplumsal değişimlerin ve bu değişimlerin toplumsal hayata
yanıttığı olumsuz sonuçlar karşısında gençlerin isyanını ifade edebilmek amacıyla
ortaya çıkan bir kültürdür. 1950'li yıllarda Batıda gençler aracılığı ile yaşam bulan
Rock kültürü, Vietnam Savaşı'na karşı bir protesto ile başlayan ve beraberinde ırk-
çılık, cinsiyetçilik, işsizlik, tekelere ve iktidar gruplarına karşı bir reddiyeyi simge-
leyen bir cemaatleşmenin ürünüdür. Öte yandan gençler aile ve okul gibi toplumsal
kurumların, özgürlüklerini sınırladığı kansında olmuşlardır. Yine 1970'lerde
Amerika'daki siyahi gençlerin kendilerine yöneltilen ırkçı söylemlere karşılık isyanları
ve tepkileri hip-hop kültürü ile somutlaşmıştır. Akmar Pasajı gençleri, kendi toplum
sal sorunlarına paralellik göstermeyen batıdan aktarma birtakım marj dışı kültürleri
benimsemiştir. Paralellığın söz konusu olmamasına karşın Akmar Pasajı gençlerinin
bu seçimi kendi toplumlarında da bir anlam ifade etmiştir. Kuşkunun, boşluğun, gü-
vensizliğin oluştuğu, bütünsel görüşlerin savunulmadığı ve kimlik çeşitlenmesinin
ortaya çıktığı bir toplumsal formda, her ne kadar "dışarıda kalan", "öteki" olarak ta-
nımlansalar da, sıradanlığın sınırlarını aşarak farklı bir özgünlüğün/kimliğin yaratıcı-
sı olmaları açısından kendilerini anlamlı kılmışlardır.

Akmar Pasajı gençlerinin marj dışı kültür pratikleri arasında fotokopi ile çoğal-
tılan, bir-iki sayfadan oluşan, benimstedikleri gençlik kültürleri ile ilgili haber payla-

Satanizm pasajı kapattırdı

Siyah tişörtlü gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist başkınıları nedeniyle müşğçelerini kaybetti

Şenay Güne

İstanbul Kadıköy'de "satınçılar" olarak bilinen gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist başkınıları nedeniyle müşğçelerini kaybetti. Akmar Pasajı, polislin satanist başkınıları nedeniyle müşğçelerini kaybetti. Akmar Pasajı, polislin satanist başkınıları nedeniyle müşğçelerini kaybetti.

Akmar Pasajı, polislin satanist başkınıları nedeniyle müşğçelerini kaybetti. Akmar Pasajı, polislin satanist başkınıları nedeniyle müşğçelerini kaybetti.

İstanbul Kadıköy'de "satınçılar" olarak bilinen gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist başkınıları nedeniyle müşğçelerini kaybetti.

Şekil 6: "Satanizm pasajı kapattırdı", Milliyet, 1999.
Alt başlık: Siyah tişörtlü gençlerin uğrak yeri olarak
bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist
başkınıları nedeniyle müşğçelerini kaybetti.

şınlarının yer aldığı, yerli amatör grupların etkinlikleri ile ilgili bilgileri içeren ve ticari olmayan yayınlar/fanzinler de yer almaktadır. Fanzinler, 1970'lerde İngiltere'deki işçi sınıfı gençler tarafından oluşturulan punk altkültürünün bir parçasıdır. Punk altkültürü ile özdeşleşen fanzinler, gençlerin genel kabul görmüş yaşam değerlerini ve kalıplarını yıkmaya-bozmaya yönelik tavırlarının bir dışavurumudur. Akmar Pasajı gençlerinin fanzin yayımları sadece punk kültürünü benimseyen gençlerin uğraşı olmamakla kalmamıştır. Rock, hiphop, heavy metal vs. gibi çeşitli kültürlerle de kapsayan bir içeriğe sahip olması açısından batılı örnekten ayrılmaktadırlar. *..yani fotokopi basit, ucuz ve üretimi kolay bir şey. Tek gördüğüm o oldu, örnek aldığı başka bir şey olmadı. [..] bizim Mondo Trashoda yaptığımız şey kavramsal bir şeydi, nasıl diyeyim, belli bir altkültür grubuna hitap etmeyen, aslında hemen herkesi kapsayan, hayatta uğraştığım, ilgilendiğim her şeyi yapmaya çalıştım dergilerin üstünde, neyle ilgileniyorsam o sırada. O zaman fanzinden, fanzinden kaçıyor, ya da belli bir gruba hitap etmekten iş kayıyor. Ama bu kaymanın iyi bir sonucu var, daha fazla kişiye ulaşabiliyorsun böylece. Çünkü punk da alıyor, junk da alıyor, hiphopçu da alıyor.*¹⁰ İngiliz punk gençliği giyim, müzik ve fanzinler aracılığı ile "onlara karşı biz" anlayışını savunmuşlardır. Böylece toplumsal değerleri kabullenmiş kitlelerden, otoritelerden ve tekellerden kendilerini soyutlamışlardır. Akmar Pasajı gençleri de fanzinler yayımlayarak "pasajı içinde ortak bir ruh" yaratmışlardır ve cemaatleşme bilincini desteklemiştirlerdir. Akmar Pasajı gençlerinin ortaya çıkardıkları amatör yayınların, kendi toplumlarındaki ilk yaratıcıları olmaları, '80lerin toplumsal yapısı içinde kendilerini diğer kimliklerden ayıran bir başka pratik olarak öne çıkmaktadır.

Başlangıçta "dışarıda kalan" pasaj gençlerinin topluma hissettirdikleri tehditkar imaj ve yaşamlarına kattıkları farklı pratikler, 1990'ların sonlarına doğru giderek bir "kabul görülebilirlik" sürecine girmiştir. Bu küçük çaptaki gruplar karşısında bas-kınlığını koruyan geleneksel toplum değerleri ağı gevsenmeye başlamıştır. Hakim ahlaki kurallar, gelenek ve görenekler; toplumun baskın kalan değerleri gibi mut-

¹⁰ Güldallı, Tolga. "Röportaj - Mondo Trasho / Esat, Fanzinler", *Türkiye'de Punk ve Yerli Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007, s.259.

laklıklar karşısında çelimsiz kalan marj dışı eğitimler “zararlı” olarak algılanan nitelikleri, “moda” ve “endüstri” tarafından törpülenmiştir. Böylece “tehlikeli”- “sapkın” görünüm, “zevk” niteliğini kazanarak “düzen” nezdinde masumlaşabilmiştir. Medyada yer alan haberlerin de içeriğinin yumuşatılmasıyla marj dışı gençlere karşı temkinli olmanın çok da abartılmaması gereken bir durum olduğu kanıksanmıştır. Marj dışı kültürün geleneksel toplum değerleri ile uzlaşımı, marj dışı kültürün, “popüler kültürün” eksenine girmesi ve egemen kültürün bir parçası olmasıyla bağlantılıdır. Öte yandan Akmar Pasajı gençlerinin Batılı gençlik kültürleri ile etkileşimde buldukları dönem, bu kültürlerin batıda popüler bir forma dönüştüğü döneme rastlamaktadır. Köklerinde devrimci bir ideali (savaşa, ırkçılığa, işsizliğe, cinsiyetçiliğe vb. muhalif bir duruş) barındıran söz konusu Batılı kültürler, kapitalist sistemin birer ürünü haline geldiklerinde tüm dünya gençliğinin arzına sunulmuştur. Neticede, sistemin işleyişini bozmayacak bir “biçime” dönüştürülmüş özgün ve anti-kapitalist gençlik kültürleri, devrimci ideallerinden uzaklaşmıştır.¹¹ Akmar Pasajı gençliğinin benimsedikleri batıdan aktarma kültürlerin, kendi toplumlarında da birer kültür endüstrisinin ürünü haline gelmesi ortak bir neticedir. Fakat bizim için Akmar Pasajı gençliğini önemli kılan nokta, toplumsal değişimdeki rolleridir. ‘80 dönemi Türkiye’sinde pasaj gençliğinin toplumsal değişimde kazandığı rol,

- 11 Batılı marj dışı kültürlerin özünde mevcut düzene karşı bir reddiye söz konusudur. Fakat zaman içinde kültür endüstrisine yenik düşerek ideolojilerini yitirmişlerdir. Örneğin, 1980’lerin küreselleşme iklimi içinde hızla dünya gençliğine “tüketilmek” üzere yayılmaya başlayan popüler kültürleşen punk müziğinin dışında giyim stili de modaya dönüşmüştür. Punk müziğini ya da giyimini ni tüketmek için artık punk olmak şart değildir. “1977 yılının Eylül ayında, *Cosmopolitan*, *Zandra Rhodes*’un, *tamamen punk temasına ilişkin eşitlenmelerden oluşan en son çığır koleksiyonunu yayınladı. Modeller, çengelli iğne ve plastiklerden oluşuyordu (iğneler değerli taşlarla, “plastik” de saten ile süsliydü!) ve buna ilişkin yazıda da, altkültürün çok yakındaki ölümlünün habercisi olan bir özdeyişle bitiyordu: “Şok etmek şıktır.”* Hebdige, Dick. *Altkültür-Tarzin Anlamı*, Çev. Sinan Nişancı, Babil Yayınları, İstanbul, 2004, s. 90.

Programın içeriğinin tanıtımında marj dışı kültürün endüstriye dönüşümünün eğlence alanındaki tezahürü ile karşılaşılmaktadır: “Söyle koluğumuzu oturup neşeli mi neşeli bir program izlemeye ne dersiniz? İşte Müzik İşte Eğlence, müzik konuları, yarışma, güldürtü ve moda bölümleriyle isteklerinize cevap verecek içeriklerle dolu. [...] Programın mizah bölümü ‘Gülmeye Güldürmede ise Demet Akbağ’ı ilginç bir tiplenmeyle izleyeceğiz. Sanatçı ‘Bir Elinde Cimbriz Bir Elinde Ayna’ köşesinde Heavy-metalci bir kadını canlandıracak ve ardından komuyla ilgili şarkısını seslendirecek...”

Demet Akbağ'ın Bir Elinde Cimbriz Bir Elinde Ayna köşesinde Heavy-metalci bir kadını canlandıracak ve ardından komuyla ilgili şarkısını seslendirecek...

İşte Müzik İşte Eğlence

SÖZLÜK koluğumuzda oturup neşeli mi neşeli bir program izlemeye ne dersiniz? İşte Müzik İşte Eğlence, müzik konuları, yarışma, güldürtü ve moda bölümleriyle isteklerinizi cevap verecek içeriklerle dolu. [...] Programın mizah bölümü 'Gülmeye Güldürmede ise Demet Akbağ'ı ilginç bir tiplenmeyle izleyeceğiz. Sanatçı 'Bir Elinde Cimbriz Bir Elinde Ayna' köşesinde Heavy-metalci bir kadını canlandıracak ve ardından komuyla ilgili şarkısını seslendirecek. [...] Programın mizah bölümü 'Gülmeye Güldürmede ise Demet Akbağ'ı ilginç bir tiplenmeyle izleyeceğiz. Sanatçı 'Bir Elinde Cimbriz Bir Elinde Ayna' köşesinde Heavy-metalci bir kadını canlandıracak ve ardından komuyla ilgili şarkısını seslendirecek...

20.30

Şekil 8:
“İşte Müzik İşte Eğlence”
TV programı,
Milliyet, 1993. (*)

siyasi/devrimci/dönüştürücü bir ideoloji yaratma çabası dışında “farklıbir kimliği” temsil etmeleridir. Gündelik yaşam kültürü ile marj dışı kültürü birbiri ile uyumlulaştırmada gazete, dergi ve televizyon en etkili vasıta halini almıştır. Nihayetinde marj dışı kültürün giyim imgeleri modaya, başlangıçta pasaj gençliğinin demolardan ibaret olan aykırıksi müzikleri ise müzik endüstrisine devrolmuştur. Yeni dönemde marj dışı kültür tarzının “şık görünmek ya da trendleri yakalamak isteyenler için yeni bir alternatif” sunmasının yanı sıra işletmecilerin “yeni kar fırsatları” anlayışıyla da kusursuzca örtüşmüştür. “Beşiktaş semtinin delikanlıları ile kavga etmiştik. Çocukları çok iyi hatırlıyorum. Bir de konfeksiyon mağazaları vardı. Aradan bir yıl geçti. Şimdi aynı çocuğun konfeksiyon mağazasının yanında metal market var. Çok da iyi para kazanıyor.”¹² Kendi müzik gruplarını kurmak isteyen amatör gençlere demolar hazırlayan ve gençler için bir mabet özelliğindeki Hammer Müzik, Atlantis Müzik ve Zihni Müzik Merkezi de müzik tekellerinin devreye girmesiyle eski büyüsunü kaybetmeye başlamıştır. Yine ilk dönemde gençler için referans sayılabilecek Batı menseli müzik albümlerinin teminini sağlayan pasaj içindeki bu mekanlar yegâne olma vasfını yitirmiştir. Yerli ve yabancı tüm marj dışı kültür örneklerinin (müzik, giyim, dergi, rock barlar) piyasaya kavuşmasıyla metalaşmış kültür ürünleri tüm toplum kesiminin elde edileceği kadar fazla sayıda üretilmiş ve yeni mekanlarında yerlerini almıştır. Marj dışı kültürün popülerite kazanmasıyla fanzinler de aylık olarak yayınlanan ticari gençlik dergilerine dönüşmeye başlamıştır. Toplum tarafından bir “kabul görülebilirlik” sürecine girmiş olan marj dışı gençlik kültürlerine duyulan ilginin dozunu ve beraberinde ticari beklentileri arttırmak amacıyla kimi dergilerde “*ülkemizin gerçeklerine gözünüzü kapatmayalım*”¹³ anlayışıyla Ahmet Kaya ve Orhan Gencebay röportajlarına da yer verilmiştir. Marj dışı kültürlerin trendleştiği dönemde büyük bir yayın grubu tarafından yayınlanan ve satışlarından oldukça iyi kar elde edileceği düşünülen dergilerden biri de Rock Kazanı Dergisi’dir. Dergi, rock kültürünün ruhunu daha başlangıçtan itibaren kaybetmiştir. Özünü bulamamış, underground “*gürümlü*” bir dergi ortaya çıkmıştır: “*Militan olun, underground olun dendi. Parlak, cicili bicili kağıda bastığımız zaman itici olur, iki tane resim güzel görünsün diye bu ruhu kaybetmeyin dendi.*”¹⁴ Yine dergide şairlere ayrılan bir bölümün yer alması ve büyük bir yayın kuruluşu tarafından destekleniyor olması, rock kültürünün özünde varolan “kurulu toplumsal değerlere/tekellere karşı çıkmaya” misyonunu ile çelişmektedir ve dönemin tüm dergileri için sadece ticari boyutu ile öne çıkmaktadır.

¹² Kutlukan, Mehmet. “Popüler Kültüre Yöneliş”, (Trash Grubu ile röportaj), *İstanbul’da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 138.

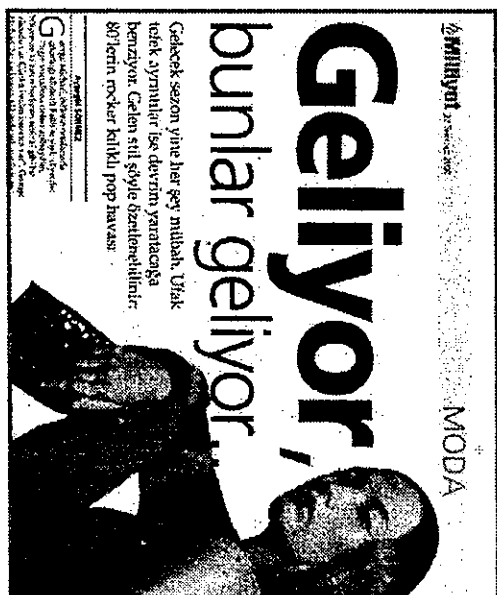
¹³ Fırat, Derya, “Stüdyo İmge Dergisi”, *İstanbul’da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 46.

¹⁴ Fırat, Derya. “Rock Kazanı Dergisi ile Yapılan Röportaj”, *İstanbul’da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 83.

Şekil 9:

“Rock Liselerde Cınlıyor”, *Milliyet*, 1996.
Alt başlık: “Özellikle Anadolu liselerinde okuyan gençler arasında Rock, yaygın bir müzik türü. Çoğu, gitar dersi alıyor. Kadıköy’deki Akmar Pasajı’na takılıp Rock’la daha iç içe yaşama imkanı buluyor.”

Şekil 10:

“Geliyor, bunlar geliyor...”, *Milliyet*, 2000.
Alt başlık: “Gelecek sezon yine her şey mubah. Ufak tefek ayrıntılar ise devrim yaratacağa benziyor. Genel stil şöyle özelenbilir. 80’lerin rocker kıvrıklı pop havası.”

Günümüzde de mari dışı gençlik kültürleri, hem mekan olarak yoğunlaşmaya devam etmekte hem de bireylerin kişisel tercihlerine ve “ahlaki değerlere” göre tekrar biçimlenmektedir. 2008 yılında Akmar Pasajı’na yakın bir mekanda satış yapan bir firma çalışını ile yapılan röportajda, 1980’lerdeki muhafazakar normların baskınlığı karşısındaki “sınırlı” farklılaşmanın bazı izlerini görmek hala mümkündür. Diğer yandan “Amerikan kültürünün Türkleştirilmesi” anlayışıyla, tasarımlara kendi kültürel sembollerimizin yerleştirilmesi ticari kaygıların bir başka göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır. “*Forus Mağazası’ndan Ömer Faruk Şebakan minyon yarı pılı kızların büyük bedanlı erkek kıyafeti aldıklarını, artık 5XL (XXXXXXL) bedanlı tişörtler ürettiklerini belirtiyor. Şebakan’ın “tamamen ithal bir moda” eleştirisine, Pislck mağazasından tişört tasarımcısı Kurtuluş Birgören yanıt veriyor: “Biz bu Amerikan kültürünü Türkleştiriyoruz. Tasarımlara cami, ay yıldız gibi motifler koyuyoruz. Fatih Bakioglu (Pislck mağazası) ise kıyafetler belden düşüp müşteriler çevreden tepki almaması diye pantolonların bellerini vücuda oturttuklarını ifade ediyor.*”¹⁵ Bu noktada

¹⁵ Çelebi, Müge. “Amerikan Kültürü Türkleşiyor - Kadıköy Hip-hop Pazarı” (Röportaj), <http://www.milliyet.com.tr/2008/01/27/pazar/paz01.html> (Çevrimiçi: 30.05.2012).

her ne kadar "ithal modayı taklit etmeye karşı bir tavır" sergilense de farklılıklar/özgünlükler/zıtlıklar altüst edilerek, "düzen" içinde karmaşık bir "anlamsızlığa" birünmektedir. Dolayısıyla gündelik yaşamın standartlarına ters düşen marj dışı kültürün içeriği cisimleştirilmekte ve yaşamın koşullarına göre yeniden biçimlenerek modanın, "değişim için değişime olan ihtiyacına" bir cevap olarak boyut değiştirmektedir. Bu durum aynı zamanda marj dışı kültürlerin kendi "özgün ifadelerinden/anlamından" tamamen kopuşunu da ifade etmektedir. Kadıköy Akınar Pasajı gençliği, marj dışı gündelik yaşamın da ifade etmektedir. Kadıköy Akınar Pasajı gençliğinin temsil ettiği yaşam tarzı düzene eklenmesini gösteren bir örnektir. Günümüzde siyasal anlamda arayışlar toplum düzeyinde sona ererken Akınar Pasajı gençliğinin bir ürünü olarak dini, etnik ve kültürel toplumsal parçalanmanın ve alternatifizliğin bir ürünü olarak dini, etnik farklı kimlikler arasında da yaygınlaşmıştır. Sonuç olarak düzene bir alternatif getiremeyen, mevcut dünya düzenine karşı yeni bir arayış söz konusu olmayıp düzen muhtlaştığında, özgürleşme ancak yaşam tarzı düzeyinde ortaya çıktığı gibi bu özgürlük toplumsallığa karşı bir anti kimlik belirtisi olmaktadır.

Kaynakça

- Ayan, Serhat, "Satanizm pasajı kapattırdı, Milliyet, 27.09.1999.
- Çelebi, Müge. "Amerikan Kültürü Türkleşiyor - Kadıköy Hip-hop Pazarı" (Röportaj), <http://www.milliyet.com.tr/2008/01/27/pazar/paz01.html> (Çevrim içi, 30.05.2012).
- Berman, Marshall, "Giriş: Modernlik - Dün, Bugün ve Yarın", *Kath Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Fırat, Derya, "Rock Kazanı Dergisi ile Yapılan Röportaj", *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayınçılık, İstanbul, 1995.
- Fırat, Derya, "Stüdyo İmge Dergisi", *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayınçılık, İstanbul, 1995.
- Güldallı, Tolga, "Röportaj - Headbangers / Bülent", *Erken Dönem Punk, Türkiye'de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007.
- Güldallı, Tolga, "Röportaj - Headbangers / Sercan", *Erken Dönem Punk, Türkiye'de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007.

- Güldallı, Tolga, "Röportaj - Mondo Trasho / Esat, Fanzinler", *Türkiye'de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boyruk, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007.
- "Heavy Metalçiler Müjde", *Milliyet*, 26.02.1990.
- Hebdige, Dick, *Alt kültür-Tarzın Anlamı*, Çev. Sinan Nişancı, Babil Yayınları, İstanbul, 2004.
- "İşte Müzik İşte Eğlence", TV programı tanıtımı, *Milliyet/TV Magazin*, 11.08.1993.
- Kopkind, Andrew, Dressing Up, Village Voice, 1979'dan aktaran Davis, Fred, "Anti-moda: Olumsuzlama Sürecinde Yaşananlar", *Moda, Kültür ve Kimlik*, Çev. Özden Arkan, YKY, İstanbul, 1997.
- Kutlukun, Mehmet, "Megapollerin Özürlü Çocukları", *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Kutlukun, Mehmet, "Popüler Kültüre Yöneliş", (Trash Grubu ile röportaj), *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Lüküslü, Demet, "Dönemin Siyasal Şiddetinin Aktörlerinden Biri Olarak Gençlik", (Röportaj), *Türkiye'de Gençlik Miti - 1980 sonrası Türkiye Gençliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Omay, Elvan, "Rock Liselerde Çınlıyor / Haydi Gençlik Rock Rock", *Milliyet*, 04.07.1996.
- Özgüden, Doğan, "Her On Yıl Bir 68!", *Cogito*, Mayıs '68, Sayı: 14, İstanbul, 1998.
- Sönmez, Ayşegül, "Geliyor, bunlar geliyor...", *Milliyet/Vitrin-Moda*, 22.07.2000.
- Young, Tricia Henry, *Punk - Bir Alt kültürün Oluşumu*, Çev. Hira Doğrul, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.